
प्रकरण तीन
चारुता सागर यांची नायिकाप्रधान कथा

प्रकरण तीन

चारुता सागर यांची नायिकाप्रधान कथा

प्रस्तावना :-

मागील प्रकरणात आपण चारुता सागरांच्या कथांमधील स्त्री जीवनाचा विचार केला. आता या प्रकरणात चारुता सागर यांच्या नायिकाप्रधान कथांचा विचार करणे अभिप्रेत आहे.

चारुता सागरांच्या नायिकाप्रधान कथा मधून एकून स्त्रीजीवन, त्यांच्या जगण्याच्या पद्धती, त्यांना करावा लागणारा संघर्ष यांचा शोध घेतला आहे. स्त्रीचे जीवन हे पराधीन आहे. जगण्यासाठी तिला पुरुषाची साथ घ्यावीच लागते. समाज बंधनात जगावे लागते. चाकोरीबाहेर पडून तिला वेगळा अस काही करता येत नाही. जरी तिने वेगळा असा प्रयत्न केला तरी तिला अतिशय संघर्ष करावा लागतो. शेवटी तिच्या पदरी निराशाच येते.

चारुता सागरांच्या कथासंग्रहामधील नायिकांच्या जीवनाचा वेध घेता ती धाडसी आहे. भटके जीवन, गरीबी, दारिद्र्य याही परिस्थितीवर ती विजय मिळवते. तिचे जीवन ध्येयवादी आणि त्यागमय आहे. यासाठी ती संघर्ष करते. नवरा पसंत नाही म्हणून ती संसाराचा गाडा ओढत परपुरुषाच्या प्रेमात पडते. प्रसंगी पुरुषी स्वच्छंदी, निर्भरशील स्वभावाला ती बळी पडते. परंतु निसर्गदत्त जगणं ती विसरत नाही. या पार्श्वभूमीवर ' चारुता सागरांच्या नायिकाप्रधान कथा' चा वेध घेतला आहे.

परिवर्तनशील नायिका :-

अधंश्रद्धेपोटी समाजात अनेक वाईट प्रथांनी आपले पाय घट्ट रोवले आहेत. त्यापैकी एक म्हणजे देवीच्या नावान बालपणीच देवदासी सोडण्याची प्रथा. समाजानं आपली शारीरिक भूक भागविण्यासाठी देवीच्या नावान राजरोसपणे व हक्काची केलेली व्यवस्था म्हणजे देवदासी. या देवदासीची व्यथा मांडणारी 'दर्शन' ही तुळसा-पुतळा-रुक्की या तीन पिढ्याची कथा चारुता सागरांनी उभा केली आहे.

तुळसाईला पुतळान एकदा विचारल, " आई तुझ्या गळ्यात हे मणी कशाचे गं. काही चांगले दिसत नाहीत काढून टाक. " तेव्हा ती म्हणाली, " हे देवीच दर्शन हाय आपल्या देवीच आपल्या घरचं वाडवडील याची जपवणूक करत आलेत. घरात पहिली मुलगी पैदा झाली की

तिच्या गळ्यात हे दर्शन बांधायच एखाद्या पिढीत मुलगी पैदा झालीच नाही, तर हे दर्शन घरात अंधातरी बांधून ठेवायचं आणि जेव्हा मुलगी पैदा होईल, तेव्हा तिच्या गळ्यात बांधून तिला जोगतीन सोडायची ही या घरची वहीवाट वंशजांनी पाळायची.

आणि एखाद्या पिढीन पाळलीच नाही तर " असं होत नाही. आईला दिलेला शब्द तो पाळवाच लागतो. जोगतीन सोडावी लागते.

घरात चालत आलेली प्रथा वंशजांनी पाळावीच लागते. याचे घट्ट संस्कार समाज करतो. घालून दिलेल्या चाकोरीतून जरी वाईट जगणं असल तरी देखील त्याला विरोध न करता जगावच लागत. याचे संस्कार सतत समाजातून होत असतात.

पुतळाचं लग्न झालं. अंगणात मांडव घातला होता. सारे जोग-जोगती गोळा झाले होते. वाजंत्री वादये वाजवीत होते. भंडाऱ्याची उधळण होत होती. परंतु पुतळाला प्रश्न लग्न झालं पण नवरा कुठाय. देवीसंग म्हणं.पण देवीही नाही तिची कट्यार होती.

रात्री नाचगाण्याला उत आला. दिवसभराच्या गडबड गोंधळानं ती दमून गेली होती. तिचे डोळे पेंगुळले होते. एका म्हाताऱ्या जोगतीनीने तिला देवळातील एका खोलीत नेलं. तिथं शेज शृंगारली होती. दार लावाव अन् झोपाव या विचारात होती. तोच लग्न लावणारा पुजारी आला म्हातारी म्हणाली, " तुम्ही बसा दोघं " आणि दार ओढून घेतल. ती उठून उभी राहिली.

" अगं, बस, बस, उठतेस कशाला ? " म्हणत तो जवळ आला. पाठीवरून हात फिरवू लागला. तिचं अगं लटलटू लागलं. ती त्याला दूर ढकलू लागली. पण त्यानं तिला कचकून आवळलं. नि थोड्या वेळानं बोलला, "अगं देवीसंगं तुझं लग्न लागलंय. लग्ना नंतरची पहिली रात्र, माझी न्हवं. या कट्यारीची लग्नाबरोबर हे सारं अस करावं लागतं " ⁹

... आणखी बरच काही ... तो असा का करतो. समजण्यासारख वय नव्हत. ती घामाघूम झाली. पाय झाडू लागली. बोचकरू लागली. दगडाखाली पाल सापडल्यासारखी तिची अवस्था झाली. आरडाओरडा करणार तोच तोंडात फडक्याचा बोळा कोंबला. रक्ताच पाणी झालं 'आई ग SS ! ती चीत्कारली. पण आवाज आतल्या आत.

ज्या गोष्टींची, भावनांची जाणीवदेखील झालेली नाही. अशा लहान वयात पुतळाच्या वाट्याला बलात्काराच दुःख आलं. समाज व्यवस्थेने लादलेली देवदासी प्रथा किती वाईट आहे. याचे मोजके आणि काळजाचा ठाव घेणारे वर्णन चारुता सागरांनी केले आहे.

तिच्या शिणच्या पोरी विचारायच्या, " व्हय ग, तुला जोगतीन सोडलिया व्हय ? " बरोबरीच्या पोरी इतमानान वागायच्या. तिला मात्र घराबाहेर पडण्याची सोय नव्हती. या बोलण्यात समज येऊ लागली ती एकटीच घरात कोंडून घेऊ लागली.

एक दिवस दुपारी राघू आणि बायना आपल्य ताफ्यात पुतळाला घेऊन जाण्यासाठी आले. तेव्हा आई म्हणाली, " मी ही तेच म्हणते घेऊन जा. या घराची जोगतीण ती निवदाचा मानं तिचा. "

तिला वाटल होत आई कदाचित नाही म्हणेल. हातात परडी घेऊन ' आक्क्या जोगया ' म्हणत मंगळवार-शुक्रवार चार घर धर्मभिक्षा मागत होती, पण त्याच तिला काहीच वाटायच नाही. पण आता नाचायच तमाशातल्या नाच्यागत. पायात घुंगर बांधून. केवळ या कल्पनेनच तिच अंग लटलट कापू लागलं. डोळ्यात पाणी भरलं. आतनं आलेला हुंदका तिला आवरता आला नाही.

" रडं काय घातलंयस ? तोंड झाक !" आई गरजली.

" मी नाही जाणार. जा." तितक्याच मोठयान ती ओरडली.

" तर कोण, मी जाऊ ?" देवीच्या निवदाला जाणार नाहीस? या घरचं दर्शन तुझ्या गळ्यात आहे. जागतं दैवत. वाडवडिलांपासून चालत आलंय. तू नाही म्हणतेस ! ती काय साळकाय म्हाळकाय आहे ? आई यल्लूआई आहे. होत्यांच नव्हतं करील ! " ती गप्प झाली. धन्यांनच गाईच दावं कसायाच्या हातात दिल्यावर गाईन कितीही हंबरडा फोडला तरी काय उपयोग ? त्या रात्री ती रड रड रडली.

रघूच्या ताफ्यात पाच माणसं चवंडका बाळा, डोकीवर जग घेणारा जोगता नागू तुणतुणं वाजवणारी तायना. नाचणारी बायना. जिथं तिथं स्वतः साथ देणारा राघू. पूतळा आली ती सहावी बायनाबरोबर चाळ बांधून नाचणारी.

दोन वर्षात राघू-बायनान पुतळाला नाचगाण्यात तरबेज केल. पहिलं नाचून नाचून पाय दुखायचे. गळ्याला सोस पडायचा ती दमून बसली असता नागू जवळ सरकायचा नि हातापायाची बोट मोडायचा. नागू कधी लुगडं नेसे, तर कधी धोतर, पुरुषासारख्या दाढी, मिशा, गळा मात्र बयकांचा. हळुहळु थोडं थोडं उलगाडत गेलं. सगळं नाही.

ज्या गावी जावं, तिथं सगळी एकत्र झोपत. रात्री बायना-रघू, तायना-बाळा यांच्या हालचाली जाणवायच्या. पुतळाच अंग तटाटून यायच कधी कधी नागूला कवटाळाव वाटायच, तो का पुरुष आहे ? मी एक मिठी मारीन. पण तो दूर लोटेल.

बायना भक्ताकडे गेलेली बघून राघून एक दिवस तिला जवळ केली. थकण्यानं सगळ्यांनाच झोपा लागल्या होत्या. ती दूर सरू लागली त्यानं अधिकच लपेटून घेतल. प्रतिकार दुबळा ठरला.

राघूच येण दहा-पंधरा दिवसातनं घडायचं. तिच्या वागण्यातील बदल बाळान हेरला. एका रात्री तो जवळ आला. स्पर्शातला बदल जाणवला विचार केला राघू ऐवजी बाळा. राघूशीच आपलं काय?

डोंगराच्या जत्रंत ताफ्यात आणू आला. सुरवातीला त्याला घेरला नागून. पुतळान त्याची यातून सुटका केली आणि त्याला जवळ केल पण ही गोष्ट राघू-बाळाला रुचली नाही. शेवटी तीनं आणूला घेऊन नवीन ताफा काढायचा निर्णय घेतला. परंतु तिच्यापुढं वेगळच वाढून ठेवलं होतं. आणून काय ओळखायचं ते ओळखलं तो क्षणभर स्तब्ध झाला नि म्हणाला, "हे माझं नव्ह. कुणाचं असंल, तिकडं जा. " अन् तो चालता झाला.

साळगावची पुजारीण तिच्या ओळखीची होती. तिला योग्य सल्ला मिळाला. बोटात रूपया भराची अंगठी होती. तिच्या हाती ठेवली व त्या रात्री मोकळी झली. तिला होणाऱ्या वेदना तिने कशा सोसल्या ते आई रेणुकेला माहिती याबाबत म.द. हातंकणंगलेकर म्हणतात, " चारुता सागरांनी कथेचा हा भाग सहृदय जाणिवेने पण अभिजात संयमाने मांडला आहे. या विषयाबद्दलची ही जाणीव व हा संयम मराठी कथेला फार-फार विरळ आहे. " ^२

मग पुतळाच्या आयुष्याची रीतच बसली. त्या होणाऱ्या वेदनेपुरताच तिने मनाचा निश्चय केला. मन आवरायचे ठरवले. पण असं होत नव्हत. कधी इच्छेन भूकं म्हणून तर कधी अनिच्छेने निर्वाह म्हणून अडीचतीन वर्षान आईकडे जात होती. मोकळी होऊन येत होती. आई बोलायची हे वरचेवर चांगल नाही, जरा शुद्धीन वाग. तेवढ्यापुरत मान खाली घालून होय असायचं.

तीन बारा वर्षे तिन अशीच काढली आणि एके दिवशी तुळसाईचा सांगावा आला, " मी धरणीला टेकलीया. माझ्यान आता होत नाही, तू असशील तशी ये " तुळसाईने पुतळाला जवळ घेतले. तिने तिला सर्व गोष्टी शिकवल्या. तिच्या अंगाऱ्याला गुण येत होता पण तिला हा सारा भोग वाटायचा आपल्या स्त्री जन्माचे सार्थक होतेय असे वाटायचे नाही. आणि आत आपण चाललोय हे कळल्यावर बारा वर्षांच्या रूकीकडे हेच आयुष्य देणार ?

रुकीला घेऊन भाऊ आला होता. तिनं हात पुढ करून रुकीला जवळ घेतल. देवळात माणसाला दाटून माणूस. रुकीच्या गळ्यात एकदा पुतळाईच्या हातून एवढं दर्शन बांधल की संपल भंडान्याची उधळण. घंटेचा घणघणाट ' उदं SS, आई ! उदं SS.....! ' चा जयघोष.

पुतळाईन हात मोठया कष्टानं पुढ लांबवला भंडान्याची उधळग चालू होती. देवीवर, पुतळाईवर पण पुतळाईची ज्योत मालविली होती आणि हातातल दर्शन देवीच्या पायावर पडलं होत.

चारुता सागरांनी परिवर्तन घडविणारी, एका घराची परंपरा संपणारी, स्त्री जातीची या संकटातून मुक्ती घडविणारी नायिका साकारली आहे. याबाबत म.द.हातकणंगलेकर म्हणतात, " श्रद्धेतून निर्माण झालेले या आयुष्याचे दैन्य योग्य जाणिवेने कदाचित संपेल देखील, अशी मुक्तीची आसदेखील या दर्शनाला सागरांनी लावून ठेवली आहे." ³

संसार करताना हातून चुका या होणारच, सांडल-लवंडल हे अलच. लेकरवाळीच लक्ष मुलात गुंतल्यान दागिने इतर वस्तू याकडे तिचे थोडे दुर्लक्ष होते. यामुळे एखादा दागिना पडलाच तर तिला सासूच्या जाचाला सामोरे जावे लागते. स्त्रीचं स्त्रीचा कशा प्रकारे छळ करते तिचे जीवन असह्य बनवते. याचे चित्रण करणारी चारुता सागरांची ' टिकाळी ' ही कथा.

या कथेतील नायिका ऐरावती धुणं धुवायला गेल्यावर एक दिवस पायातील जोडवी टाकून येते त्यामुळे सासूचा पारा चढतो.

" रांड उठ आधी ती जोडवी आण मी मग बस भाकरीच्या एबावाला."

ती आपली गपगार खाली मान घालून कधी नाही. रोजचच आहे. नशीबाला पुजलेल.

" कुणाला म्हणते मी. पहिली जोडवी आणं आणि मगं बस आईबा गेल्यावाणी. "

तिच्या दंडाला धरलं. दरा दरा ओढत बाहेर काढलं " पहिली जोडवी आण मगच घरात ये. परवा तांब्या टाकलास आज जोडवी. उद्या डोरल टाकशील. तू असचील तालेवार. पर मी नाही. पसा कुडत्यान ह्यो संसार जोडलायं. तुला काय सगळ टाकून मोकळी होशील."

ऐरावतीन पाणवाठयावर जाऊन जोडवी शोधली परंतु सापडलीच नाहीत. तिचा उर दाटून आला नवऱ्यान ताकीत दिलेली, " ती माझी आई आहे. काहीही बोलू दे. तिला माघारी बोलायचं नाही. " पण माणसाला कुठवर घुटकत. एक शब्द जाऊनी तो गेला.

" आत्ती मी का जोडवी टाकावी म्हणून टाकली. "

पहिल्यापासून सासू पटवून घ्यायची नाही. याला सबळ कारणही लागत नसे. " काय हीच का रीत तुझ्या घरची ? असलचं दिव लावत होतीस. " आणखी बोलूनी ते बोलणं स्वतःला

बोललेल विसरायचं पण आई बावरनं बसलेली बोलणी तिला विसरत नसतं. नवऱ्याला बोललं तर तो रागारागानं म्हणायचा, " एवढा आईबाचा पुळका होता, मग त्यांच्या घरात राहंयचं होतसं कशाला केलसं लगीन ? "

ती विचार करायची " जन्माला यायचं एक घर आई बापाचं. पर मरायचं घर त्ये नव्हं बाईनं मरायचं झालं, नवऱ्याच्या घरात मराय होवं. तर त्या बाईच्या जन्माला शोभा आई-बाच्या नावाला शोभा. ती चूप होई. " ४

स्त्रीचं जीवन हे पुरुषावर अवलंबुन असलेलं. तोचं तिचा आधार. पण हाच आधार पराधीन झाला तर ती एकाकी बनते. आई-बाच्या नावासाठी जगणं हेच तिचं जीवन होत. ही स्त्री मनाची सोशिकता चारुता सागरांनी मांडली आहे.

" इथं उभी राहू नकोस. चालती हो." पुन्हा सासू गरजली. बाजूला लिंबाच्या झाडाखाली सुब्या पाठच्या राजीला खेळवत बसला होता. वर्षाची ती. उचलून घेतल. सुब्या मागं लागला. तिन गावाबाहेरचा रस्ता धरला.

ऐरावतीला वाटल माझं राहू दे. निदान पोरान्च्यासाठी तरी म्हणायचं होत, " अग ऊनं झालयं असल्या उन्हात पोराला घेऊन कुठं जातीयास ? ठेव ते पोर खाली, सुब्या फिर माघारी. "

वाटेवर डाव्या बाजूला जक्काणाची विहीर होती. कडेला जाऊन ती उभारली. तिला आठवलं. ती नांदायला आली तेव्हा तिच्या कानावर आलं होत. अगोदरची विहिरीत पडून मेली. आईनं या लग्नाला विरोध केला पण बानं ऐकल नाही. आपलं ओझं हालकं केलं होतं. कुणाच्या दारात ही दोन पोर घेऊन उभं राहायचं ? आई-बापाचं घर दोन दिवसाचं ते का जन्माला पुरेल ? क्षणभर ती गप्प झाली. अगोदर काखेतलं उचललं तसं आत टाकलं. लगे दुसरं उचललं आत टाकलं. मागोमाग फुटलेला हुंदका आवरला आणि स्वतः पडली.

जक्काणाचं काळीज बडीवलं. कसला आवाज झाला म्हणून तो विहिरीकडं हातातली कुदळ सोडून पळत आला. वाकून पाहिलं. जिथं ती पडली होती. तिथलं पाणी उसळी घेतं होते. त्यानं उडी घेतली माया लेकराचं जुडगं त्याच्या हाताला लागलं बाईच्या दंडाला धरून पाण्याबाहेर काढलं. गरगर फिरवलं. जवळ बसून वारा घालू लागला.

घडीभरानं तिला शुद्ध आली. डोळं उघडलं. आपण कुठे आहोत हे समजेना. जक्काणा तिला बोलत करण्याचा प्रयत्न करत होता. सुब्या मांडीवर होता. तिला हळूहळू जाणवू लागल.

आपण जिवंत आहे. सुब्याला काढलंय. पण राजी कुठाय? ती घाबरली. घाई घाईनं म्हणाली,
" भाऊजी S S भाऊजी राजी कुठाय ? माझी राजी कुठाय ?"

" काय ती ही विहिरीत पडलीया ?"

तिनं ओरडाय सुरवात केली जक्काण्णानं पुन्हा उडी मारली. तळाला पालथं पडून चापचू लागला. तेव्हा चौडीत सापडली. पायन्यावरनं वर आणताना त्याला भडभडून आलं आणि कसतरी तिच्या मांडीवर टाकलं.

" राजे S S राजे S S S ! " तिला हालवू लागली.

... आणि आसमंत थरारून सोडणारी एक आर्त किंकाळी तिनं फोडली.

" रा S S जे S S S ! "

चारुता सागरांची नायिका पोटी आलेल्या स्त्री जातीची या सर्व दुःखातून मुक्तता करते. आपल्या वाट्याला हे नियतीनं लादलेल दुःख आलं परंतु इथून पुढे त्या स्त्री दुःखाचा अंत करणारी नायिका चित्रित केली आहे.

हुंड्यासाठी जीवन उध्वस्त झालेल्या नायिका -

लग्न आणि लग्नासाठी हुंडा हा शिष्टाचार झाला आहे. परंतु सर्वच मुलींना हुंडा देऊन लग्न करणे तिच्या आईवडिलांना शक्य नसते. या हुंड्यासाठी कित्येक मुलींना आपला प्राण देखील गमवावा लागला आहे, लागत आहे. अर्थात ही समाजव्यवस्थेला लागलेली किड आहे. या हुंड्यासाठी जीवन संपवावे लागलेल्या उमाची कथा 'बाबा, मला क्षम करा! '

दादा एक संस्थानी शाळेत शाळामास्तर होते. त्यांनी आजवर अनेकांची लग्ने मुलाने मुलगी व मुलीने मुलगा न पाहता लावली होती. त्यांचे संसार देखील सुखाचे झाले होते. पहिल्या मुलीचे दादांनी लग्न केले होते. परंतु संस्थान विलीन झाली ते क्वालिफाईड नाहीत. हे शिक्षण खात्याच्या ध्यानात आलं आणि दादांची नोकरी गेली.

उमा उपवर झाली आणि दादांनी उमाची शाळा बंद केली. उपवर व्हायच्या अगोदर मुलगी नंतर मात्र मुलगी नव्हे; आई बापाच्या गळ्याला एक फास तो सुटला तर बर, नाहीतर? या मताचे दादा आपल्या मुलीला खात्या पित्या घरी द्यावी. तिचा संसार चांगला व्हावा ही दादांची इच्छा. स्त्रीचं भविष्य काय पुरुषचं ठरवितो. ज्या दावणीला बांधेल. ज्याच्या हातात दावे देईल तो मालक. अनेक पाहुणे येत बघून जात. ज्यांना उमा पसंत पडे त्या ठिकाणासाठी दादांचा नकार आणि जे ठिकाण दादांना पसंत पडे त्यांना पैसा आणि सौंदर्य हवे असे.

दादा अनेकदा दोन-तीन दिवस स्थळ पहायला म्हणून जात. उदास चेहऱ्यानं घरी येतं. घरी आईच्या चेहऱ्यावर चिंता प्रकटे ती विचारी, " काय झाले, हो, गेल्या कामाचं ? "

दादाचं उत्तर - " आपल्या हाती नाही ते लागायचं." किंवा दुर्ररी बाजू काय, आहे हो त्य घरात ! पोरगीला धड रहायला घर तरी पाहिजे. ती जन्मभर माझ्य नावांन रडत बसेल. ते पाप कुठं फेडू ? आई सतत म्हणे, " उमू तुझं एकदा आटपलं, म्हणजे मी मोकळी झाले, बघ. कधी एकदा देव याच्यातून मोकळा करतोय कुणास ठाऊक !" ^५

मुलीचे लग्न वेळेत होत नसेल तर आईवडिलांच्या मनात किती चिंता असते याचे चारुता सागरांनी केलेले चिंतन विचार करावयाला लावणारे आहे.

उमाला आईचा केविलवाणा चेहरा पाहवत नसे. घरात न्हाती धुती मुलगी असली म्हणजे आईला किती चिंता असते याची जाणीव होई.

उमा तिचा भाऊ विजूपेक्षा हुशार परंतु बाबांनी तिला शाळेतून काढले. तिला खूप वाटायचे की आपण शिकावं आपल्याला देवाने बुद्धी दिलीय. त्याचा उपयोग करावा. खरं तिचा विचार करणार कोण ?

लग्नाच्या मोसमात प्रत्येक तिथीला चार-पाच लग्न गावात असतं. त्या मंगल वाद्यांचे सूर कानात गुंजत. मन बैचेन होई. अधीर होई. सनईचे सूर भेसूर वाटत. आपल्या आयुष्यात ही न घडणारी घटना आहे असे वाटू लागे. रिकाम्या वेळी मन पेटून उठे. तेंव्हा ती गार पाणी अंगावर ओतून घेई. तेवढाच मनाचा प्रक्षोभ घटकाभर शांत होई पण उरल्या घटकेचे काय. तरुण मनाच्या भावना वैराग्यांच तत्वज्ञान पाजून शांत होत नाहीत.

प्रत्येक वस्तू तिला आवडू लागली. हवी हवी वाटू लागली. चांदणं पडलं, की माडीवर जायची. मन त्यात सैरावैरा भटकायचं, चांदण्यात न्हाऊन निघायचं काळोख्या रात्री धुसर प्रकाशात जास्त अधीर व्हायचं. रात्रीची मुग्धता असह्य वाटायची. प्रकाश व अंधार ही पृथ्वीच्या जीवनाची दोन अंग आहेत का ? उगाच ह्याचा विचार करायची. यानुळे आई झोपतही तिला चाचपून बघायची. स्पर्शानं लगेच तिला जाग यायची ती विचारी, ' काय, ग, काय हवंय तुला ? '

आई बोळवण करायची,

' काही नाही, ग ! पांघरूण आहे का नाही तुझ्या अंगावर, हे पाहिलं. '

खरं म्हणजे ती जाग्यावर आहे का हे बघायचं असतं. घरातील वयात आलेली कुत्री पट्टा तोडून निघून गेली. परत चार-सहा दिवसान आली व आईच्या कुशीत शिरली. यावरनं

तिनं धडा घेतला होता. शाळेत असताना इतिहासात उमाने वाचलेलं, रजपूत लोक मुलगी पैदा झली की मारून टाकतात. तेव्हा तिला ते रानटीपणाचं कृत्य वाटे. पण आता कदाचित त्याचं ते कृत्य बरोबर होत अस वाटू लागे.

चालू पाडव्याला आपल्याला सव्वीस वर्षे संपणार. आपण घरातील साऱ्यांची अडचण होऊन बसलोय. भाऊ आपल्यासाठी लग्नाचा थांबलाय. एका घरात बारा बैल खपतील, मात्र एक मुलगी खपणार नाही. ही स्त्री जातीची शोकांतिका आहे ती म्हणते, " स्त्री ही परधन आहे हे धन असून ते पदर मोलानं विकवं लागतं, त्याअर्थी मी त्यास धन कसं म्हणू ? स्त्री ही इडा आहे, इडा. अंधाराला प्रकाशाची कडा असते, असं मी ऐकलंय. मग माझ्या दुःखाला कुठं कड, ओलावा नाही का ? का सुखाची नुसती कल्पनाच करायची असते आणि दुःख प्रत्यक्षात भोगायचं असतं " ६

उमान एका रात्री घर सोडलं आई दादांना पत्र लिहून ठेवल आणि चंदन डोह गाठला जेव्हा बापू दादा तेथे पोहचले तेव्हा मध्यभागी उमानं केसात माळलेली फुलांची माळ तरंगत होती. जणू ते तिचं कलेवर होतं अनादी काळापासून असलेल्या डोहात उमा कितवी?

स्त्री जीवनात सौंदर्य आणि हुंड्यासाठी पैसा या दोन गोष्टींना समाजात किती महत्त्व आहे याचे हृदयस्पर्शी आणि तितक्याच संवेदनशीलतेने वर्णन चारुता सागर 'बाबा, मला क्षमा करा !' या कथेत करतात.

हुंडा दिला. लग्न झाला; मुलगी माहेरी गेली आणि तिच्याम्होर एखाद संकटच आलं. त्यात तिचं दागिन लुटल गेल तर सासरची माणसं हे मान्य करतील ? तिच नांदण लागेल ? पैशाला, दागिन्याला महत्त्व देणारी माणसं माणसापेक्षा व्यवहाराला अधिक जपणारी.

'ओटी ' कथेची नायिका ताई माहेरी आल्यानंतर तिच्या घरी दरोंडा पडतो. नवीन लग्न झालेल्या ताईचे सर्व दागिने लुटले जातात.

'घर लुटल, ते लुटल पर पोरीचा गळाबी लुटला. माझ्या पोरीच हौसबी पुरती फिटली नाही. आता नादाय तरी कशी पाठवायची ? काय म्हणतील ती माणसं? ठेवून तर घेतील का ? ' ताईच्या आईला पडलेला प्रश्न.

ताईनं सासरी पंधरा तीन वार गळा कुणाच्या नजरला पडू दिला नाही; पण धार काढताना आकस्मात सासू आली चहाला आधण आलेलं. दूध हवं होत. कसं तिच्या नजरेस पडलं, कुणाला ठाव तिथनंच विचारल, " गळ्यातलं डोरलं ग ?"

ती काही बोलली नाही. मुकाट्यान धार काढत राहिली. रात्री सासून बोलावल.

" सूनबाई, गळा उघडाच आहे ? " सासऱ्यान विचारलं.

'आणि हात ? ' सासूनं अधिक भर टाकली.

" खाल्ल्या असतील बानं मोडून, तोंड आहे. का बोलायला. "

सासरा पुटपुटला .

तिनं घडलेली घटना सांगितली. बोलता बोलता तिला रडू कोसळलं. आतनं हुंदकून आलं.

' फक्त तुलाच माग ठेवलं !' सासू उपरोधानं बोलली.

' खरचं, हो, गेलं! ' ती काकुळतेने म्हणाली.

' जातेत कुठं ? नुसतं निमित्त सापडलं, बघ, तुझ्या बाला ?'

ते काहीही असू द्या. उद्याच्या उद्या गाडी जूपा आणि सोडून या तिच्या बाच्या घरात आणि त्याला बजावून सांगा, अशानं पोरीचं नांदणं न्हाई व्हायचं. एकतर जिनसा द्या, न्हाई तर त्याचं पैसं. त्याशिवाय आम्ही नांदविणार न्हाई. पोरगी अशी पडून राहिल. आणि तुलाही सांगून ठेवते, पोरी, जिनसा घेऊन आल्याबिगर या घरच्या उंबऱ्याची पायरी चढायची न्हाई!^७

' आमच्या पोरीच्या जीनसा आम्ही कशाला काढून घेऊ घर लुटताना तिचा गळा लुटला. पर जीनसा नाहीत म्हणून पोरीचं नांदण तोडू नका. मिळतील, तसं एकेक डाग तिच्या अंगावर घालतो.पर पोरीच असं' पुढ आबांना बोलवलं नाही.

' आबा, नाहीत नांदवत ,तर राहू दे. मुलगी नव्ह मुलगा म्हणून तुमच्या घरात राहिन.'

' तस नव्ह पोरी' त्यांनी तिला पोटाशी धरलं आभाळ फुटल्यावानी डोळं फुटल.

मुलीचं नांदण लागाव म्हणून तडफडणाऱ्या बापाची आर्त हाक हृदय पिळवून टाकते. तर आलेल्या परस्थितीवर मात कारणारी चारुता सागरांनी उभी केलेली नायिका स्वाभिमानी, ताठ कण्याची आहे.

ताई आबांना शेतीच्या कामात मदत करू लागते. एके दिवशी शेताच्या वाटेने भाकरी घेऊन जात असताना दरोडा टाकणारा कल्ल्या तिला आडवतो. ती अतिशय घाबरते त्याची वासनामय नजर तिच्या अंगावरून फिरते; परंतु तो तिच्या डोक्यावरील भाकरी मागतो. ताई भाकरी देते व जाऊ लागते तो तिला पाण्यासाठी थांबवून घेतो. झुडपाआड होऊन भाकरी खाऊ लागतो. इतक्यात पोलीस येतात. तिला धीर येतो. त्यातील एक वयस्क शिपाई तिला कल्ल्याची माहिती विचारतो. तिच्या मनात बदल्यची भावना बळावते. ज्यानं आपल्य संसार उध्वस्त केला. जीवनातून उठवलं. त्यांचा बदला घेण्याचा हा क्षण परंतु तिचे दुसरे मन विचार करते आताच

तर आपण भाकरी दिली. पहिला घास सुद्धा खाल्ला नसेल. केव्हा जेवलाय कुणास ठाव ती घुम्यासारखी उभी.

मानेन नकार देऊन ती पुढे चालू लागली. पोलीस निघून गेले. पुन्हा पळत तो कुरणाच्या शेड्याला आला व तिच्या आडवा उभा रहिला. आता मात्र ताई घाबरली नाही. ती म्हणाली, " नांदण तोडून मोकळा झालास. आता फक्त मला लुटायचं राहिलयं तेही घे लुटून."

तेव्हा कल्या म्हणाला, " छे छे तसं समजू नको. मी लुटाय न्हाय द्यायला आलोय. तुझा ओटा पसर सोन्यान भरून टाकतो. " परंतु अनेक आया भर्तीच्या अंगावरील दागिने पाहून ती म्हणते,

' मला नको तुझं धन '

' पण तू माझा जीव वाचवलास '

' तुझ्या धनासाठी नाही! ' एवढंच ती ताडकन् म्हणाली आणि भरभर पावलं टाकीत निघून गेली.

चारुता सागरांनी उभी केलेली नायिका कायद्यान कल्याच्या शरीराला शिक्षा न करता त्याच्या मनालाच शिक्षा करते आणि ही शिक्षा जगातील सर्व शिक्षेपेक्षा श्रेष्ठ ठरते.

पुरुषी अत्याचाराला बळी पडलेल्या नायिका :

स्त्री जीवनाकडे एक उपभोग्य वस्तू म्हणूनच सतत पाहिले जाते. तिचे सौंदर्य, बोलणं, चालणं, शृंगार करणं या सर्व गोष्टी तिच्या चारित्र्यावर घाला घालणाऱ्या ठरतात. त्यात भटक्या समाजातील स्त्री सौंदर्यवती असेल तर ती पुरुषाची शिकार बनते. तिच्यावर अत्याचार होतो. अशाच अत्याचाराला बळी पडलेली ' रैतुना ' ही नायिका.

रैतुना ही भटक्या जमातीतील रोहिल्याची १४ वर्षाची मुलगी एके दिवशी बापाबरोबर ती धान्य मागण्यासाठी पाटलाच्या घरी येते. त्यावेळी पाटलांच्या नजरेतुन तिचे सौंदर्य, बोलण्यातील बेडरवृत्ती सुटत नाही. पाटील तिला धान्य देऊन पाठवतात परंतु रैतुना त्यांच्या मनातून जात नाही. पाटलाचं तिच्या पालावर जाणं-येणं वाढतं. परंतु ही भेट तीन चार दिवसाचीच ठरते. शेवटी जाते वेळी रैतुना दुकानचा बहाणा करून पाटलाचा निरोप घेते.

मध्यंतरी एक वर्ष संपते.

एके दिवशी पुन्हा रोहिल्याची पाले माळावर दिसतात. पाटील कडूस पडताच रैतुनाच्या पालाला भेट देतो. रोहिला पारव्याची पिसं काढीत असतो. पाटलाला पाहून तो विचारतो, ' पटेल पारवा खातो ? खातो, पण ही जात आम्हाला सापडत नाही. '

' मग आज इथं खा. '

रैतुना तासाभरानं पाण्याचा तांब्या पुढं ठेवते. जेवण होतात. पुढं दोन दिवसांनी पाटलाच्या मळ्यात पारव्याचा बेत होतो. रामू सारी व्यवस्था करतो. रोहिला बेहद्द खूश होतो, पण नशेत पुरता अडवा होतो. या रात्री रैतुनाला पाटील आपल्या मनातील गोष्ट सांगतो. संबंध घडतो. लग्न करायच्या शपथा घेतल्या जातात.

पुढच्या तीन महिन्यात पाटलाच्या आईचं दुखणं बळावत. ती पाटलाला जवळ बोलावते आणि म्हणते, ' मी तुझ्या ताईला वचन दिलंय तिची पोरगी करून घे. ' हो-नाही काहीच बोलणं नाही.

आई अक्कांन तयारी केली. सुलभा घरात आली. प्राण सोडताना आईन हात हातात दिला. घरच्या लक्ष्मीला लाथाडणार नाही असं वचन घेतलं व प्राण सोडला. त्यानंतर दोन महिन्यांची गोष्ट. रामू सांगत आला,

' रैतुना आली होती. '

' कुठाय मग ? '

' गेली त्याच वेळी. मी तुमचं लग्न झाल्याच सांगितलं. खा, जेव म्हटलं, पण नाही. तुम्ही कुठाय हे ही न विचारता गेली. ' रैतुनाची एकदा भेट व्हावी. आपल चुकलय म्हणाव. तिच्या कुशीत मनसोक्त रडाव. पण हे म्हणण्याची माझी पात्रता नाही. पण काय करू ? आईचा शब्द मोडता आला नाही. रैतुना' पण ती कुठं भेटली नाही. ते दुःखाच ओझं वाहत पाटील जगतात.

नेहमीप्रमाणे रोहिला-रैतुनाचा बाप खंडणी मागायला येतो. बरोबर बायको असते. दबकत दबकत पाटील विचारतो,

' पोरीचं लग्न केलंस काय ? '

' कशाला पटेल, लगीन ? जातीला बट्टा लावला पोरीनं. वार्डट निघाली. कवा आमच्यात अस होत नाही. लग्ना अगोदर प्यार वाढलं. मस्त मारलं, पण सांगितल नाही. सगळ्या जमातीन दिलं पिटाळून ? ' त्यांन आणखी काही सांगाव ही इच्छाच राहिली नाही.

पतीला बरं वाटावं म्हणून सुलभा तीर्थयात्रेला घेवून फिरत होती. कदाचित ती कुठेतरी भेटेल आणि हे दुःख कमी होईल असं वाटत होत. परंतु ती जेव्हा आकस्मात दिसली, काखेला मुल, तोच मळका पेहराव, खंगून गेलेलं शरीर पैशासाठी एका प्रवाशापुढं हात केलाय त्यानंतर पाटलाकडं. क्षणात ते दचकले अन् हातातल्या वर्तमानपत्रात तोंड दडवलं. हातात आलेलं नाणं टाकल नि सटकले.

चारुता सागरांनी रैतुनाचं दुःख कारुण्याच्या पलिकडे मांडले आहे. दुःख भोगत जगणारी रैतुना आणि तिच्या वाट्याला आलेलं कारुण्यानाटय हृदयाचा ठावं घेते. पुरुषाकडून स्त्रीची होणारी अवहेलना दुःखाची परमसीमा गाठते.

पती हाच स्त्रीचा आधार. तिच्या कुंकवाचा धनी. पण त्यानच आपल्या पत्नीचा त्याग केला तर या स्त्रीचं जीवन वैराण बनतं, समाज तिच्या देहाची लक्तर ओरबाडू लागतो. तिच जीवन असह्य होतं. तिच जगणं-जगणं उरत नाही. हे जीवन एक वनवास बनते. या वनवासालाच बळी ठरलेली नायिका 'अव्यक्ता' कथेत चारुता सागरांनी साकारली आहे.

' अव्यक्ता ' कथेतील भिमाचा पती एके रात्री निघून जातो. भिमाच अवघ वीस वर्षांचं वय. या घटनेला चार वर्षे उलटली आहेत. घरी सासरा आणि दोन दीर. बापय माणसाच्या घरात दिवस कसातरी निघेल पण रात्र कशी काढायची, जग तरी काय म्हणेल. माणस एक आपली खरं, माणसाची मनं ? भिमाचा विचार, म्हणून तिनं शेजारच्या तेरा-चौदा वर्षांच्या अंतुला दररोज सोबतीला घेतलं.

एके दिवशी अंतुची आई अंतुला भिमाकडे जाण्यास विरोध करते. अंतू घरीच झोपू लागतो. परंतु एका रात्री भिमा त्याला येवून उठवते व सोबतीला घेवून माहेर गाठते.

' आई S S S आई S S S !'

दरवाजा उघडला ती दचकून मागं सरली. खाली वर पाहत म्हणाली, ' कोण भिमा ? कुणीकडनं, ग, आलीस ? आणि असल्या रात्रीचं ? '

' आई! ' एवढा कसातरी आवाज काढून भिमा तिच्या गळी पडली नि हुंदके देवू लागली.

' अगं, काय झालं, सांगशील तर नव्हं. '

स्त्री जातीचं एक म्हणून एक का दुःख असतं!

अंतुपुढे अनेक प्रश्न निर्माण होतात. भिमाचा निरोप घेवून पहाटे तो घरी येतो परंतु भिमाचे कोडे त्याला सुटत नाही.

एक दिवस शेजारची तानुमावशीची गोजी त्याच्या कानात सांगते.

'अरे, तुला काय कळलं का ? '

' काय ? नाही '

' आर, ती आपली आक्का होती ना, मामाजीची सून? '

' हां, होती. मग ? '

'ती, म्हणं गरवार होती ? '

अंतुला आपण काय ऐकतोय, याची जाणीव होईना. नजर अंधारून आली आणि त्यात आक्काची करून मूर्ती दिसू लागली - आईच्या गळ्यात पडून रडत असलेली.

'अव्यक्ता ' कथेतील नायिकेवर होणार अत्याचार हा अव्यक्त आहे. बाल विधवा व त्यांच्यावर होणारा पुरुषी अत्याचार आणि या अत्याचाराला बळी पडलेली नायिका, तिला सोसावे लागणारे दुःख, तिच्यावर होणारा अन्याय व तिच्या मनाची होणारी घुसमट यातून मांडलेला बालविधवांचा सामाजिक प्रश्न समाजातील अनिष्ट प्रथेचा वेध घेणारा आहे.

ध्येयवादी, त्यागी नायिका :-

भावी जोडीदाराबद्दल प्रत्येक स्त्रिया अपेक्षा ह्या चांगल्याच असणार तो देखणा, कर्तबगार, धैर्यवान, नितीवान असावा अशा नायकाची पंसती झाली. लग्न ठरलं; पण त्या आधीच त्याचा अपघात झाला. त्याचा हात पाय मोडला ; तर ही स्त्री त्या नायकाचा स्वीकार करील ? 'होय' अशाच ध्येयवादी शेवंता नायिकेची 'ढोलगं ' ही कथा.

'ढोलगं' ही चारुता सागरांची शेवंता डोंबारणीची कथा. बाप हरण्याडोंबान्याबरोबर ती भैरूबाच्या जत्रत तारेवरचा खेळ करित असते. हा खेळ पाहण्यासाठी जत्रत तोबा गर्दी. डोंबान्याच्या ढोलग्याच्या आवाज आला म्हणून जगण्याडोंबारी खेळ बघायला येतो. आजपर्यंत न पाहिलेल सौंदर्य व शेवंतीचा तारेवरचा खेळ पाहून तो गर्दीला बाजूला सारत पुढे येतो. शेवंतीचे कौतुक करू लागतो. त्या आनंदाच्या बेहोशीत स्वतःचा फेटा वरती फेकतो. त्याबरोबर साऱ्या प्रेक्षकात उत्साहाची लाट पसरते व आनंदाला उधान येते. यामुळे शेवंता गोंधळते. तिला ठेका नीट ऐकू येत नाही. इतक्यात हरण्याला कोणाचातरी धक्का लागतो आणि त्याचा ठेका चुकतो.

शेवंता ताल हरवते आणि क्षणात खाली कोसळते; परंतु जगण्याच सार लक्ष तिच्याकडे असतं तो तिला अलगतचं झेलतो. हरण्याला आनंद होतो. तो म्हणतो, " माझ्या लेकी, आज तू मला नव्हतीस. मी तुला नव्हतो. पण यान तुला वाचवलं."

त्या दिवशी मोठ्या इतमामान हरण्या जगण्याला ठेवून घेतो. त्याचा पाहुणचार करतो. व दुसऱ्या दिवशी निरोप देतो. जाता-जाता उपकाराचं ओझं जगण्या आपल्या पाठी ठेवून गेल्याची जाणीव शेवंताला होते.

जगण्या मोठा डांबीस व ढंगबाज शेवंताला मागणी घालावी या विचारानं वेडावला. त्यानं ही गोष्ट आईला सांगितली. एक दिवस पाच-सहा डोंबारी घेऊन जगण्याचा बाप हरण्याकडं आला त्यानं जगण्यासाठी शेवंतीला मागणी घातली ; परंतु तो चारीचालीचा आहे. त्यानं कोल्हाट्याच्या पोरीचा संग केला आहे. म्हणून बैठक मोडली. साडी-चोळी परत गेली. ही गोष्ट जगण्याला समजताच तो पेटून उठतो.

" बघतो त्या शेवंतीचं लगीन कसं होतंय ते ? " ८

असल्या रानडुकरासारख्या चंद्रया कोल्हाट्याला धूर दिल. तिथं ह्यो कुठल्या बिळातला उंदीर ! बारा शिवंवर माझं पाय हाईत. त्याला कुठं ठाव हाय ? कुठबी जरी ढोलगं बडीवलं, तरी माझ्या कानांवर येतंय.

पुरुषी अहंकार आणि स्त्री मनाची होणारी घुसमट चारुता सागरांना प्रत्ययकारी मांडली आहे.

जगण्या चांगल्या चालीच पोरगं नाही. तो कधी घात करील याचा नेम नाही हे ओळखून हरण्या शेवंतीच्या लग्नाच्या तयारीला लागला.

भूर्जीगाला चार दिवस अगोदर निरोप पाठवला व तो चार भाऊबंद घेऊन लग्नाच्या गोष्टी करण्यासाठी गेला. भूर्जीगाचा मुलगा बाबल्या अत्यंत चलाख, पाच पन्नास खेड्यात त्याच नाव झालेल. मुलगा पसंत पडला. आता त्याचा खेळ बघायचा. जल्माच्या गाठी बांधायच्या आहेत. दौंडी दिली. रात्री खेळाला सुरवात होते. शेवंतीला गर्दीत जगण्या तारेच्या खांबाजवळ तोंडगतो. परंतु बाप जवळ असल्याने तिला धीर येतो. बाबल्याचा खेळ पाहून शेवंतीच्या डोळ्याच पारणं फिटतं.

विविध खेळ करून तो दाखवतो. बाबल्याचा तारेवरचा खेळ सुरू होतो. तारेवरून झोपाळा करत असताना तार तुटते. बाबल्याच्या पाठीत-डोक्यात लागतं. गुडघ्याची वाटी निखळते.

शेवंती जड पावलानं मागे फिरते. तिच्या डोळ्याचं पाणी तुटत नाही. पोरीचा गळा आपल्या हातानं कापल्यागत होईल. त्यापरास जगण्या बरा. पोरीला दोन वक्ता पोटाला तरी मिळेल ; हरण्याचा विचार.

झालेला अपमान सहन करीत जगण्या जगत होता. सांगावा मिळाल्या मिळाल्या तो आला. आता माझ्याशिवाय जाते कुठं ही त्याची बळावलेली घमेंड. त्याला म्हणायच होत,

" बोल पोरी, कोण जिकल ? आणि कोण हरलं ?"

लग्नाची बोलणी सुरु झाली. साडी-चोळी घेताना शेवंतीच्या देहाची आग-आग झाली. ती क्षणभर स्तब्ध झाली आणि त्वेषाने फुत्कारली,

" मला नाही नेसायची ! "

जगण्याच डोळं मोठालं झालं. त्यात आग आग पेटली. तो गरजला,

" हे तुला नेसाय आणलंय, असं टाकाय न्हवं ! "

" अर, चल ! असं लई येत्याल नेसविणार, आणि तुझ्यासारख्याची नेसू ? थू S S S !" ती इरेला पेटली. " बापू, इच्यारा ह्याला. त्या दिवशी ती तारेची दोर कुणी तोडली ? अरं मी जरा बोलले असते, तर तुझं मण्याएवढं तुकड साऱ्या माळामाळांनी पडलं असतं. मी तसं घुटकून घेतलं. तू उपकार केला हुतास न्हवं माझ्यावर. माझा जीव वाचवून ? "

चारुता सागरांची नायिका अत्यंत स्वाभिमानी, ताठ कण्याची आहे. ती कोणत्याही संकटाला न घाबरता परिस्थितीवर मात करणारी आहे.

जगण्याचा चेहरा पार पडला होता. शेवंती पालात जाऊन मुसमुसू लागली. बैठक मोडली. जगण्या निघून गेला. पुढचे काही दिवस असेच गेले शेवंतीनं बापूकडं एक दिवस विषय काढला.

" बापू माझं एक ऐकतूस ? "

" एक का म्हणतेस ? दहा ऐकतो. ऐकव तरी "

मग ती अडखळत बोलली,

" बाबल्याला बघावसं वाटतयं. बरा झालाया का तस्सा हाई ते! "

" आता बघून काय उपयोग ? "

" न्हाई.... पर! "

" तुझी मर्जी !..... "

भुर्जीग दारात बसला होता. दिवस बुडाला होता. त्याला दोन माणसं येताना दिसली.
जवळ आल्यावर त्यानं ओळखलं आणि विस्मयानं विचारलं,

" अन्त्या ? इकडं कुणीकडं - वाट चुकल्यासारखं ? "

" म्हणजे पाहुण्या- रावळयाकडं येऊनी वाटतं! "

" बाबल्या कसा हाई ? " शेवंतीनं विचारलं.

" बघ जा की आत हाई. "

शेवंताचा आवाज येताच बाबल्याचं अंग रोमांचल नि क्षणात थंड झालं. त्यानं तोंडावर पांघरून घेतलं.

ते हळूच ओढत पुटपुटली,

" धा कोसावरून माणसं बघाय आल्याती अन् त्वा त्वांड झाकून घेतल्यास ? "

तो उठाय गेला तेंव्हा त्याचा एकच पाय दिसला. तिला वाटलं त्याचा नाही आपल्याच पाय तुटलाय. त्यानं कुबडी घेण्यासाठी हात पुढं केला तेंव्हा तीनं काखेत हात घातला. तिच्या खांद्यावर हात टाकताना त्याला वाटलं, ' हा दिलेला हात कायमचा हाय न्हवं ? ' पण लगेच मनात विचार आला, ' आपुन पडतो पांगळ अनं पांगळयाचं ओझं कोण कशाला अंगावर घेईल ? '

" येती पुनीव झाल्यावर तांदळाचा बेत करावा म्हणतोय पोरगी नारळ घेऊन आलोय. " हरण्या म्हणाला.

भुर्जीगा खुळ्यासारखा त्यांच्याकडं बघू लागला. आपण काय ऐकतोय, यावरही त्याचा विश्वास बसेना. तो विचारता झाला,

" खरं म्हणतासा ? "

" खोटं कशाला म्हणू ? ते बघा ! "

बाबल्या तिच्या खांद्याच्या आधारानं उभा होता. शेवंती आपल्या पदरानं त्याची टिपं टिपत होती आणि आपली गाळत होती.

चारुता सागरांच्या नायिकेचं जगणं स्वाभाविक आहे. तिच्यात स्वयंपूर्णता शिगोशिग भरलेली आहे. जरी तिच्या वाट्याला भटके जीवन आले असले तरी तिच्याजवळ निर्णय क्षमता काठोकाठ भरली आहे. वाईट चालीच्या पुरुषापेक्षा पाय तुटलेला नायक ती निवडते. त्याला आधार देते. आदर्श प्रेमाचे प्रतीक म्हणून चारुता सागरांच्या ' ढोलगं ' कथेकडे पहावे लागेल.

दारिद्र्य व भटक्या जीवनाशी संघर्ष करणाऱ्या नायिका -

दारिद्र्यामुळे पोटाची खळगी भरणासाठी भटक्या समाजातील स्त्रियांना अतिशय कष्ट उपसावे लागते. डोंबान्यांना जीवावर बेतणारे खेळ करावे लागतात तर साप गारुड्यांना अत्यंत विषारी अशा सापांचा खेळ करून दाखवावा लागतो. यातूनच तिच्या जीवनात अनेक संकटांना तोंड द्यावे लागते. यात एखाद्याचा प्रण देखील जातो आणि कर्ता पुरुष हरवला तर ती स्त्री एकाकी बनते याचे चित्रण चारुता सागरांच्या ' पुंगी ' या कथेत आले आहे.

' पुंगी ' ही चारुता सागरांची साप गारुड्यांच्या जीवनांवर आधारित कथा. खला आणि अलीखां या पतीपत्नीन सरदान्या हा साप खेळासाठी पाळलेला असतो. पण अचानकच तीन दिवस त्याचं अंग ऊन होत आणि तो मरून जातो. सरदान्या सान्या गारुड्यांच्या सापापेक्षा उजवा. दोन मुलासारखा तीसरं मुलं म्हणून सांभाळलेला. सरदान्यानं जीव लावलेला. सगळ्या सापगारुड्यांच्या पोटात मिडीक उठायची. सरदान्या गेला आणि खाला अलीखां यांचा संसार मोडून पडला. त्यांनी हंबरडा फोडला. सर्व गारुड्यांनी पालाच्या शेजारीच त्याला मूठमाती दिली. चार दिवसात बाजूची गावं मागून झाली. इतर गारुड्यांनी भरपूर मिनत्या केल्या. अलीखां जागचा हलला नाही की कोणाशी बोलला नाही. भाऊबंद निघून गेले. खाला गोंधळून गेली. नवऱ्यानं अशी कंबर गाळली, तर कसं व्हायचं ? ती म्हणाली, " तवा मी काय म्हणतीया, ऐकायला आलं का ? असं बसून भांगल का ? कितीदी बसणार ? उठा कुठं जनावर हाई म्हणत होता. घासभर खाऊन बघून येऊ या..... दोन पोरं हायती. त्यांच्यासाठी तर करायला हवं. मिळायचं म्हटलं, तर त्याच्यापेक्षा चांगलं मिळलं. " ९

पुरुषाला आधार देणारी, त्याच्या दुःखात दुःख व सुखात सुख मानणारी, संसाराचा गाढा ओढणारी आधारशील नायिका चारुता सागरांनी साकारली आहे.

दोघांनी दुसरं जनावर शोधायचं ठरवलं. दुसरा दिवस उजाडला. मुलांचा निरोप घेऊन दोघं निघाले. शोध सुरु झाला. ओढा जंगलाच्या डोंगरातून आला होता. काठी किर् दारु झाली होती. खालाच्या मनात विचार आला. वेळा का सांगून येत्यात ? होऊ नये ते झालं तर? तिचाच चुलत सासरा यातच गेला. व्दाड, आपलं मनच घाण. नको ते विचार मनात येतात. तसं तर कसं म्हणावं? गड्यांच्या जिवावरचा बयकांचा जन्म. तो आहे, तर सगळं आहे. एक दाल्ला गेला तर जग मालक होतंय. तिसरा प्रहर संपत आला तरी जनावर तोंडगना. उद्या येरवाळी येण्याचा विचार करून दमलेली खाला-आलीखां माघारी आले.

दुसरे दिवशी सकाळी लवकर उठले. पोरांनी मागून आनलेलं तुकडं घेतलं. आज जनावर पकडल्याशिवाय परतायच नाही हा मनाचा हिऱ्या केला. दोघांचं हुडकणं चालू झालं. दुपार होत आली. तोंडात पाण्याचा घोट नाही. भूक लागलेली थोडी भाकरी खावी म्हणून तिनं हाक मारली आणि इराकतीला ओढ्यात कासराभर बाजूला झाली ; तर भला मोठा भूजंग उनाला पडलेला तिला दिसला. तिचं अंग शहारलं. काळजाचं पाणी झालं. नको याच्या नादाला लागाय असं वाटलं ; पण रहावलं नाही. तिनं अलिखांला हळूच खुणावलं.

" ते पाहिलं का, कसलं जनावर पडलयं ? "

तो तोंड उघडून पाहत राहिला.

भूजंगाला चाहूल लागली तो पळू लागला. त्यानं पाठलाग सुरु केला. ती त्याला अडवू लागली; पण बायकांच पुरुष थोडचं ऐकतो. बराच पाठलाग केला. त्याला तानाण्यात अर्थ नाही. वारुळ किंवा बिळात नाहीसा होईल नि शिकार वाया जाईल म्हणून तो आडवा झाला. भूजंग फणा काढून उभा राहिला.

" त्याला छेडू नका. जाऊ द्या. जनावर भारी आहे. " – खाला.

भूजंगासंग आलिखां डोलू लागला त्यानं पुंगी वाजवण्यास सुरवात केली. भूजंग डोलू लागला. डाव बराच वेळ चालला दोघही चेतले. आलिखानं चाल बदलली तो वाकून पुंगी वाजवू लागला. त्याची मानगूट पकडायला हात मागं केला. तो गप्पदिशी पकडणार; इतक्यात त्यानं फणा मारलां.

खालानं कान दाबून किंकाळी फोडली.

आलिखानं मानगुटी पकडली, जवळच्या टोपलीत घातला. पायाचे बोट कडकडून फोडलं होतं.

तिनं खरकन लुगडयाचा पदर फाडला. घोटयावर बांधला. जखमेवर चाकूनं उभंआडवं चिरलं. जवळची मुळी उगळून लावली.काखेत बगल देऊन पालात आनलं हळूहळू विष भिनत गेलं. तोंडातून फेस येऊ लागला. त्यांन मुलांना जवळ घेतलं. अंगावर हात फिरवत म्हणाला, " माझं आता संपल, यांचा सांभळ कर. माझ्या मरणाचे काही वाटत नाही पणं तू, ही दोन लेकरं ? यांना अर्ध्या वाटेत सोडून जातोय. " त्याचे डोळे भरून आले. आवाज जड झाला. थोड्या वेळाने डोळेही मिटले.

खालाच्या दुःखाला पारावार उरला नाही. पोरं रडू लागली. टोपलीतल्या काळाला खाऊ का गिळू असं तिला झाले. क्षणाक्षणाला तिला तो भूजंग दिसू लागला. ती टोपली उघडायची तो फणा उभारायचा. ती दातओठ खात झाकणाचा टोला घायची. काळाला मारलं पाहिजे. त्याशिवाय मन थंड व्हायचं नाही. ध्यायची आग निवायची नाही.

एक दिवस ती बसल्या जागेवरनं उठली. हातात काठी घेतली अन् भूजंगाला बाहेर सोडला,

अजस्त्र जनावर !

सळसळ धावू लागलं.

खालानं काठी उगारली. इतक्यात पोरानी तिला कवळा घातला. " अगं आई ! त्याला मारुन गं काय करणार ? जनावर बघितलसं, कसलं आहे ! सरदान्याहून सरस अन् किती तरी मिळगत करील. "

तिची काठी तशीच वर राहिली. तो कासभर दूर गेला होता पोरानी शोपटीला धरुन ओढत आणला अन् टोपलीत घातला.

चारुता सागरांच्या कथेतील नायिकेला आपल्या पतीच्या वैन्याला पोसाव लागतं. त्याची काळजी घ्यावी लागते; कारण तोच भूजंग तिच्या पोरांची भूक भागवणार आहे. तिच्या जीवनाचा आधार आहे. ती त्याला मारु शकत नाही. आपलं मनं शांत करु शकत नाही. अशी सोशीक, सहनशील, दारिद्र्याशी झगडणारी परिस्थितीवर मात करणारी स्वयंभू नायिका चारुता सागरांनी चित्रित केली आहे.

सामान्य जनापेक्षा भटक्या लोकांचे जीवन वेगळेचं. दारिद्र्यामुळे पिढ्यानपिढ्या वाट्याला आलेले हे जीवन जगायचं. मिळेल ते खायचं न मिळालं उपाशी रहायचं. पोटसाठी राना-शिवारातील एखादी वस्तू उचलायची मार खायचा. दादा-बाबा-मायबाप माफ करा म्हणून हात जोडायचे. एखादा सोडतो. एखादा चावडीला नेतो. मग त्यांचे दिवस. दहा-बारा पारध्यांचा थवा कचेरी म्होरं बसून राहतो. मग फौजदार तंबी देतो. आपल्या हद्दीपूरती. ऊर फाटावासा आनंद होतो. आभाळं मोकळं वाटतं. असलं हे दिशाहीन जीवन. चिई लिहावी, तर लिहिणार कोण ? कुणाकडून लिहून घेतली, " दादा, दोन रेघूट्या वढ ", तर पाठवायची कुठं ? ना घर ना दार! या आभाळाखाली कुठं तरी भटकत राहायचं. असे जीवन जगणाऱ्या पारध्यांच्या जीवनावर आधारीत 'वाट' ही कावरीची व्यथा मांडणारी कथा.

तुळजापूरच्या बाजारात भिमा व कावरी बाजारला आलेली असतात. जवळची चार कातडी विकून बाजारहाट केला आता एकदा सगळ्यास्नी भेटून जावाव म्हणून तो गावाबाहेरच्या लिंबाच्या झाडाकडं वळली.

" भिमा ये " शिवन्या बोलला.

" गोडवा घे. तिला दे. "

भिमानं मुठभर गोडवा घेतला, कावरीला दिला.

" भिमा एक सांगावा हुता रं. सोलापूरच्या बाजारात मिळाला ; तुझी सासू पडलीया. लई झालयं म्हणं, कावरीला बोलावलयं, लावून दे जा. येऊ दे भेटून. "

कावरीचा तोंडातला गोडवा तोंडांतच राहिला.

" कुण्या मुलखात हाई ती ? " भिमानं विचारलं.

सोलापूरच्या बघनं आलेला पारधी त्यो मुलूख डोळ्यापुढं आणत म्हणाला,

" पंढरपुरापुढं बघ सांगुला, त्यानंतर कवठा, आणि तिथचं कुटशी एक डोंगूर हाय बघ त्याच्या थापाडीला पाल टाकलयं, पर मिरजच्या पल्याड जायचं नाही, आल्याडचं. "

" जास्त असल्याशिवाय सांगावा यायचा नाही. भेटून किती वरचं झाली." कावरीच डोळ ओलावल. " मग जातीस ? ये जा बघून "- भिमानं विचारलं. कनवटीला लावलेल्या रुपय रुपयाच्या दोन नोटा तिच्यापुढं केल्या. तिनं कमरेला लावल्या लहानग्याला कमरेला मारलं. चिल्यापिल्यावरुन नजर फिरवली नि वरलीकडच्या वाटलां लागली.

तुळजापूर मागं टाकलं नि पुढं निघाली. दिशा चालू लागली. आनवाणी पाय, तापलेली वाट, पायाला चटका देणारी. दुसरी माणसं मोटारीनं धावत होती त्यांचा एक तासाचा रस्ता हिच्या पुऱ्या दिवसाचा होता. शरीर यंत्रागत चालत होतं. मनं आई जवळ बसलं होतं.

कावरीच्या नजरेसमोर तिची केविलवाणी मूर्ती दिसू लागली. तरटावर आई पडलीया. कडनं भावज जखऱ्या सारी पोरं बसलेत. कुणासंग ती बोलत नाही. सांगावा दिलाय म्हणून ती माझ्या वाटकडं डोळ लावून बसलीया. " बया माझी. आता ईल. मग ईल. थोडा वेळ लागेल. पण न्हायची नाही. "

" न्हाई आई. मी न्हात नाही. जस समजलं तसं निघालेय. कुटं सुदिकं टेकले नाही. आई मी याय लागलीया. आई मला सोडून जाऊ नको. "

तिची एकच चिंता आईची भेट. तिला जास्त असल्याशिवाय सांगावा यायचा नाही. कुठे भेटेल ? कशी भेटेल ? अन् सांगावा कवा धाडलाय ? हे तर कुणाला ठावं ?

दिवस मावळलां, आईच्या आठवणी कालवून आल्या. आभाळात चांदण्या दिसू लागल्या. इथं थांबाय नको. सोलापूर तरी गाठाय हवं. पाय उचलला घडीभराच्या चालीनं विजेच्या प्रकाशात तेवढाच काळोख उजळला. एका झाडाखाली ती बसली. घसा कोरडा होता. जवळच बंगला होता. रेडिओचे संगीत ऐकू येत होते. थोड्या वेळाने तेही बंद झाले. लागली तहान तशीच विझली. उशाला हात घेतला अन् पोराला छातीला लावून पडली. घडीभराची झोप. कोण उठलं नव्हतं. तेव्हा उठली. वर आभाळात पाहिलं. रात मोहरली होती. मूलं झोपलं होतं. त्याला उचललं आणि वाटेला लागली.

एक, दोन, तीन असे दिवसामागून दिवस. पहाटे पासून झांजड पडेपर्यंत तिला वाटायचं लवकर पोहचावं. आई वाट बघत असेल. पाय उचलायची पण वाट काही ओसरायची नाही. तरी तीनं पंढरपूर, सांगूला मागं टाकलं. सारख्या चालीनं पाय सोलले होते. पिढ्या टसठसतं होत्या. तिला एकच ठावं. रात झाली की थांबायचं. रात्र निवली की चालू लागायचं. आईच्या आठवणीनं जीवं व्याकूळ व्हायचा. वार्डट वंगाळ मनात यायचं..... भेटेल का आई ? पडेल का गाठ ? एकदम सापडेल का तळ ? का वाट बघून.... छया: छया: ! आई नाही सोडून जायची पुढं पुढं जाणारी वाट आणि त्यावर चालणारी तिची पावलं तरातरा.

पाचव्या दिवशी तिला दंडोबाची रांग दिसली, जवळ डोंगर घळीला गाव. ती त्या गावात शिरली. भेटेल त्याला विचारू लागली, दुसरा संबंध दिवस दंडोबाचा परिसर धुंडाळत फिरली. दऱ्या खोऱ्यात, काट्या-कुट्यात ; पण कुठं तलास लागेना. पोटात अन्नाचा कण नाही. अंग सारं उसवून गेलयं. पण बसून भागायचं नाही. ती माझी वाट बघत असेल.

ती उठली. पुढं निघाली. एक शेतकरी हराळी खांदत होता. त्याला विचारलं, " बाबा हितं कुठं पारधी उतरलेत का ? " म्हातारा हराळी खांदताना थांबला, त्यानं कपाळाचा घाम टिपला व म्हणाला, " तू पारध्याची का ? "

" व्हयं दादा, मी पारध्याची. जखऱ्या पारध्याची भनं. "

" मग तिथं बघं एक पाल पडलं होतं. पंधरा दिवस होत. हाय का बघं खालच्या वघळीला. "

एकदम तिच्या पायात त्राण आला. ती धावू लागली डोळ लहान मोठं करुन बघू लागली पण कुठ काय दिसेना. तशीच पुढं झाली आणि एकाएकी थांबली पाल उतरल्याच्या खाणाखुणा दिसल्या. एका पारध्याच्या पालासारख्या हे पाल तिच्या भावाचं. तिची खात्री पटत चालली. आणखी नजर लांबली. दोन तीन एक कासरं. खालच्या ओघळीला आणि विजे सारखं काळीज लखकून हाललं तशी ती धावली एक क्षण थांबली आणि खुळ्यावाणी हंबरडा फोडला गुरावाणी.

" माझ्या बये गं.... माझे आये गं.... माझी वाट सुदीक पाहिली नाहीस, मला सांगावा धाडलास आणि तू निघून गेलीस, आता कुठं भेटू ? कशी भेटू ? आई मी आलीया, तुला भेटाया आलीया. नुसतं तोंड तरी दाखव, माझ्या संग बोल तरी एखादा सबूद.... हे माझे हरणे.... माझी वाट सुदीक पाहिली न्हाईस....गं. " १०

गहिवरुन ती रडू लागली. घालून घेऊ लागली. पुरलेली माती उधळू लागली. उराला लावून बडवू लागली. मातीच्या ढिगाऱ्यावर डोकं आपटू लागली.

भटक्या जीवनामूळे झालेली मायालेकींची ताटातूट आणि आईची शेवटची भेट न झाल्याने तिने केलेला आक्रोश हृदय पिळवटून टाकणारा आहे.

तो शेतकरी धावला. जळणाला अलेल्या बाया गोळा झाल्या. त्यांनी डोळ्याचं पाणी टिपतं विचारलं, " तू लेक होय. तुझी तिनं लई वाट बघितली, गेल्या बुधवारी गेली. "

घडीभरानं सगळी गेली. तिनं गठुळ्यात बांधून आणलेलं खायला त्या ढिगावर ठेवलं, कावकाव करत रानकावळं आलं आणि पिंडावर बसल्यावाणी नाचू लागलं. किती कष्टानं तिनं वाट तुडविली होती. गाठ भेट राहिली. निदान तिच्या प्रेतावर दोन थेंब पडायला हवं होतं. दुःख तरी हलकं झालं असतं. तासाभरानं ती उठली, मूल काखेत घेतलं व चालू लागली. आता तिच्यापूढं ना वाट होती ना वाटवर पाडणारी पावलं.

चारुता सागरांनी नातेसंबंधामध्ये असणारी ओढ आणि त्या भेटीसाठी तडफडणारी नायिका व तिच्या मनाची होणारी फरफट अत्यंत संवेदनशील मनाने साकारली आहे. भटक्या समाजातील स्त्रियांना द्यावी लग्णारी झुंज आणि त्यातून वाट्याला आलेले दुःख कारुण्याची परमसीमा गाठते.

पुरुषी लहरी स्वभावाला बळी पडलेली नायिका -

स्त्रीला जीवनात अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. पुरुषी अहंकार, हेकेखोरपणा, धाडसीवृत्ती यामूळे अनेक अडचणी निर्माण होतात. प्रसंगी संसार उध्वस्त होतो. घरातील व समाजातील अशा प्रसंगांना तोंड देणे कठीण जाते. यातूनच स्त्री जीवनाचा अंत होतो. तिला आपले जीवन संपवावे लागते. अशाच दुर्दैवी ठरलेल्या चंद्रा नायिकेची ' नागीण ' ही कथा.

चंद्रा लहानपणापासून सापाला अतिशय भित्री. तोंडानं कुणी साप म्हटले तर तिचं अंग शहारून येतं. साधा दोर दिसला तरी ती दचकते. लहानपणी तुळीवरून अंथरुनात साप पडला. तेव्हां पासून तिच्या मनात भिती निर्माण झालेली.

आणि याऊलट तिचा पती बापू. लहानपणापासून सापाशी खेळणारा, हातात धरून लहान मुलांच्या अंगावर टाकणारा. मोठा झाला तरी त्याचं मूंगसाइतकच सापाशी वैर वाढलं. कोण कुठं साप म्हटलेलं कानावर आलं की तो धावलाच. बिळात असला धरून ओढणार, मैदानात असला ताणून मारणार. आईनं यासाठी बापूला सतरांदा बजावलं. विनवलं, " बाबा, तुझ्या पाया पडते; पण त्याच्या वाटला तू जाऊ नको. वेळ का सांगू येते ? "

त्या दुपारी बापू व चंद्रा अंब्याच्या झाडाखाली बसलेली. एकाएकी चंद्राचं डोळं दिपलं समोरच्या बेवडात सकाळची किरणं पडली का सोन्याचे दोरखंड? एक पुढं एक मागं आणि धावल तस जास्त उठून दिसतयं चंद्रानं बापूला दाखवलं. पापणी न हाजवता तो बघू लागला.

" साली माजाला आलेती ! "

त्याच्या पाठी चंद्रा बिलगून उभी राहिली.

ते जुळं बघून बापूला आपलाच उपमर्द वाटला. चंद्राचा खांद्यावरचा हात बाजूला सारत तो पुटपुटला, " साल्यांनी माझ्या म्होरं खेळ मांडलाय. " जवळचा निर्गुडीचा फोकारा खिसून मोडला.

" आवं, जाऊ दे तिकडं. काय करतेतं आपल्याला ? टाका ते हातातलं. आवं, नको. नको. माझं ऐका. "

जनावर खवळलेली सुदबुद्ध हरवलेली. ह्यांनी जायला नको होतं. तिचं ऊर उडू लागलं. मनात नाना शंका येऊ लागल्या. ती बैचेन झाली. फिरून जनावर मागं फिरली ?

चूकून तो एखादा घाव चूकला ? काय घडेल ? ती अधिक चिंताक्रांत झाली. बापूचा वर्मी घाव नागाला बसला. एव्हाना नागीण पसार झाली.

तिसऱ्या दिवशी ते धुड बापून खाली घेतलं. चंद्रानं त्याच्या मुखात तांब्याचं नाणं ठेवलं. डोळे मिटून हात जोडले. नि नंतर त्याचं दहन केलं. परत फिरताना चंद्रा एकदम दचकली. झुडपाबाहेर तोंड काढून नागीण बघत होती. माणसाचं काय आणि जनावराचं काय ? दुःख मिळून सारखचं माणसं ओरडून दाखवितेत आणि जनावरं गिळून टाकतेत. जनावराच्या आणि माणसाच्या दुःखाचे हे अभिन्नपण चारुता सागरांनी कथाभर सळसळत ठेवले आहे.

ती विधवा नागीण आपल्या पतीच्या आठवणीत माळाभर हिंडू लागली. भाऊन आईला ही गोष्ट सांगितली. चंद्रानं पुष्टी दिली, " त्या दिवशी मी नव्हते म्हणतं. त्याच्या पाठी लागू नका. माघारी फिरा, ते जुळं आहे. माझं कोण ऐकतयं ? मला काय कळतयं ? " ती गप्प झाली.

चंद्राला वाटलं व्हाड आपलचं मन भितरं, ह्यांनी सापाला वढून मारावं नि त्याच्या नुसत्या नावानं आपल्या अंगाचा थरकाप व्हावा.

दुपारी ती एकटीच झाडाखाली बसली होती. गंमत करायची म्हणून बापून हातातला चाबूक चंद्राच्या अंगावर टाकला. केवढी दचकली. त्याला हसू फुटलं. त्याला तिनं कसलाच प्रतिसाद दिला नाही.

त्यानं विचारलं, " चंद्रा चेहरा का टाकलायसं ? "

" मला बघा.... मला बघा...."

" हं, बोल ! "

" मला बघा इथं नसल्यागत वाटतय " ह्या ध्याईत, ह्या जमिनीवर, कुठं कुठं नसल्यागत. "

नागीणीने दुख धरला आहे. ती आता आपल्या नवऱ्याला डसपार अशी भावना चंद्राच्या मनात घर करून राहिली आणि नवऱ्याच्या अस्तित्वाशिवाय बायकोचे अस्तित्त्व हे असून नसल्यासारखे, हाच दुःखभाव जितेपणीच चंद्रा अनुभवू लागली.

दोन दिवस मध्ये गेले. दुपार टळली होती. भेंड्या तोडायला चंद्रा गेली असता नागीण चंद्राला डसली. अंगठा धरुन ती खाली बसली. बापू जवळ येताच तिचं डोळं डबडबलं.

खरकन बापूनं धोतराचा पदर फाडला. घोट्यावर बांधला. दंश झालेल्या जागचं कातडं तोडलं. तोंडानं रक्त ओढलं. गाडीतनं शिदोबाच्या देवळात आणलं, लिंबाच्या पाल्यात झोपवलं, पण चंद्रा कुणाची उरली नाही. बापूच्या मांडीवर तिची मान लवंडली.

" मला आता मी कुणाची नसल्यागत वाटतयं बघा. "

" चंद्रा SS."

बापूनं हाक मारली.

सगळ्यांच्या डोळ्यातनं पाणी घळाळा वाहू लागलं.

"तरणीताठी पोरगी, काय बघितलं होतं ? "

"मरायचं आहे वय ? " जमावाला फुटलेली वाचा.

सर्पाच्या भितीनं जखडलेल्या चंद्राच्या मनाची अनावर भिती कुणालाच कळली नाही. सर्पाला घाबरणाऱ्या नायिकेचा अंत सर्पदंशानेच झाला. आपल्या पतीला वेळोवेळी विणवणारी, समजावणारी आगतिक नायिका चंद्रा शेवटी परवश होते. पुरुषी निर्भरशील, स्वच्छंदी, अहंकारी स्वभावाला बळी पडते याबाबत म.द.हातकणंगलेकर म्हणतात, " सागरांनी ही कथा मांत्रिकाच्या वाणीने बोलकी केली आहे. सारे प्रसंग अर्थगर्भ शब्दात साकळवून टाकले आहेत. जीवांच्या धुंदीने व दुःखाने ही कथा घनदाट बनत जाते. "

धाडसी नायिका -

स्त्रीचं जीवन म्हणजे संकटाची मालिकाच. समाज तिच्याकडं एक उपभोग्य वस्तू म्हणूनच पाहतो. तिच्या शिलाचं रक्षण हेच तिचं सर्वस्व असतं. याच गोष्टीवर एखादी वाईट नजर पडली तर तिच्यावर संकट उभं राहतं. यातूनही काही स्त्रिया धाडसानं आपली सुटका करुन घेतात. अशाच धाडसी नायिकेची सत्यवतीची 'वाटमारी' ही कथा.

संक्रातीसाठी आलेल्या आपल्या बहिणीला सत्यवतीला पाठवण्यासाठी गोंविदानं गाडी जुंपली. भीवघाटात होणारी वाटमारी त्याच्या कानावर होती; परंतु गाडीच्या बैलांवर त्याचा विश्वास. बैल गाडीची भिंगरी करणारी म्हणून हे धाडस त्यानं केलं होतं.

गोविंदान दिवसाकडं पाहिलं. तो कलला होता. त्यानं बैलाला बारीक चिमट लावली. गाडी अंग चोरुन चालू लागली इतक्यात एक माणूस दिसला. एकदम काळजात चमकलं. रुपावरुन मात्र वाटसरु वाटला. त्यानं गाडी थांबवली व चून्याची डबी मागितली. चूना देताना त्यानं गोविंदाला खाली ओढलं. सत्यवती घाबरली. झाडीत लपलेले चौघेजण बाहेर आले. त्यांनी गोविंदाला पकडला. एकान सत्यवतीच्या अंगावरचा परकाळा भिरकवला. गोविंदाचं डोळं इंगळागत तापलं.

" ए तिच्या अंगाला हात लावशील तर खबरदार " गोविंदा डाफरला.

छातीवरचा भाला बरगडीला टेकला. टोकाची रग लागली.

" गप पड कुत्र्यागत. "

सत्यवतीच्या काळजाचं पाणी झालं. सर्वांग कापू लागलं. एकाने दंड पिळकटला. दुसऱ्याने गळ्याला हात घातला. तिनं अंग चोरलं. मंगळसूत्राला हिंसका मारणारा हात तिथचं स्थिरावला....

गोविंदाचे दात करकरले. मुठी घट्ट झाल्या. दोन लाथांच्या ठोकरा त्याला बसल्या, एकाने दोन्ही हातांवर पाय दिले.

सत्यवतीचं वय सोळा-सतराचं. नुकतचं लग्न झालेलं. गाडीतून तिला खाली ओढली.

" ए बया ! काय असेल ते दे. वेळ लावू नको. "

सगळी गाडी तपासली; पण तिच्या गळ्यातील मंगळसूत्राखेरीज काही सापडेना. तिच्या गळ्यात हात घातलेला तो रानडुकरासारखा माजलेला.

गोविंदाचा जीव चारी बाजूंनी जखडलेला त्याला काही सूचत नव्हतं. भाल्याचं टोक छातीला खिळून राहिले होतं.

" तोंडात बोळा घालून द्या गाडीसंग आवळून. पाहिलं का कसला दागिना हाय. "

पाचांच्या पाशवी नजरा तिच्यावर खिळल्या. हातापायातील शक्ती नष्ट झाली. लांडग्यानं शेळीला पाठीशी घालावी तशी तिची अवस्था झाली. गोविंदान दागिन्यांच गठूळं काढून दिलं.

" लाख न्या पण तिला सोडा. माझी बहीण आहे ती. " सारी आर्जवे व्यर्थ.

एक दाट झाडीचा त्यांनी आश्रय घेतला. दिवस डोंगराआड झाला. तिच्या डोळ्यापुढे जाळीत फेकलेला भाऊ रिकामी परतलेली गाडी. वाटेकडं डोळे लावून बसलेला नवरा दिसू लागला.

यातन आता आपली सुटका ? हातापायातली सारी शक्ती गमावली.

रानाप्या टोळीचा म्होरक्या त्यांना एक घोंगडी तिला दिली. बाकीच्यांना झोपायला सांगितले. चौघांच्या झोपेची तो वाट बघू लागला. अशातच त्याला डुलकी लागली.

मध्यरात्र टळली होती. रानाप्या जागा झाला. पाहतो तर ती नाही. त्यानं बाकीच्या चौघांना जागं केलं. ते जागे झाले अन् आसपास बघू लागले. रानाप्यानं दोघांना खालच्या बाजूनं तर दोघांना वरच्या बाजूनं पाठविलं. पहाट व्हायला आलेली.

ती डोळयाला डोळा उघडा ठेवून जागी. तिला घराजवळची आनू आठवली. पाच कोसाचं अंतर तोडून सासरहून रात्रीत माहेर गाठणारी. दिरांच्या तावडीतून निसटलेली. सत्यवतीने विचारले,

" एवढ्या रात्री आलीस, भिती नाही वाटली. "

" एकदा जिवावर उदार झाल्यावर कशाची गं भिती! मरेल, मरगाला गं कसलं भ्यायचं ! " ^{१२}

या अनूच्या उद्गारांनी तिला बळ दिलं. दिवस उगवला होता. बरचं अंतर चालल्यावर तिने मागे वळून पाहिले तर दोन माणसं येताना दिसली. समोर थोड्या अंतरावर एक मेंढक्या दुध पिळत होता. तिनं त्याला विनंती केली.

" दादा, मला एवढं कुठतरी झिपव. "

उघडा माळ, एक खोपटं. मेंढक्यानं तिला घोंगडी दिली. ती मेंढरात मेंढरु झाली. थोड्या वेळात दोन माणसं आली. त्यांनी चौकशी केली. शोध घेतला. तिच्या अंगाच पाणी झालं. ते दोघे माघारी वळले. बाजूला एक दरड खाली गेली होती. तिच्या ओघळीने ते खाली झाले. तो मेंढवाड्याच्या तोंडाशी आला. हालकी हाक मारली – " ताई "

सत्यवती उठून उभी राहिली. तिला वाटलं केवढं उपकाराचं ओझं करुन ठेवलं हया मेंढक्यानं. तिच्या तोंडातून शब्द फुटेना. एकाएकी गहिवरुन आलं.

चारुता सागरांची नायिका धाडसी आहे. प्रसंगी जीवावर उदार होऊन ती आपल्या चारित्र्याचं आणि शिलाच रक्षण करते; कारण तोच तिचा खरा दागिना आहे.

परपुरुषाच्या प्रेमात पडणाऱ्या नायिका -

स्त्रीच्या जीवनात तिच्या मनासारखा जोडीदार मिळाला तर त्याच्या सारखं जीवन नाही. पण याच जोडीदाराची समाजानं जबरदस्तीनं, अनिच्छेनं तिच्याशी गाढ मारली तर तिचं जीवन दुःखी, निरर्थक बनतं. समाजाच्या बंधनात तिला जीवनाचा गाढा ओढावा लागतो. या भावनिक कोंडमाऱ्याचे प्रत्ययकारी चित्रण 'सावित्री' या कथेत घडते.

सावित्री आणि तिच्या नवऱ्यात जमीन आस्मानचा फरक. नात्यातला मुलगा, वचन दिलेलं, गुंतवून टाकली. सावित्रीनं त्याला जो पाहिला तो मंडपात हळद लावताना, त्यावेळी सावित्रीच्या कपाळावरची आठी पडली ती कायमची. अनेकांनी सांगितलं, " पोरी तांदूळ पडलं, संपलं. लेकीचा जन्म, दावं लावलं तिकडं जावं. " ^{१३}

सावित्रीवर कशाचाच परिणाम झाला नाही. तीन निक्षून चांगितलं, " आई, तुला सांभाळायच होतय तवर सांभाळ नको असेल त्या दिवशी मी विहीर जवळ करीन, मग सगळ्यांनीच हात टेकले. मनुष्य जातीचा स्वभाव किती विलक्षण. एक वेड त्यानं घेतलं की त्याच वेडात भ्रमण करीत असतं. मग त्याचे परिणाम भले होवोत, अगऱ बुरे.

एक दिवस मायालेकींची कशावरून तरी भांडणं झाली. आई तिला काहीतरी वाईट वंगाळ बोलली.

" आगं, जन्म देणरी तू अशी म्हणालीस, मग जग काय म्हणेल ?" एवढं बोलली आणि तीन बुडकीची विहीर गाठली. आई पाठीमागून हाका मारीत होती. ' साऊ, आगं साऊ ! मागं फिर, माझ्या गळ्याची आणं आहे साऊऽऽ...' पण तीन बुडकी गाठली. शाळेतील पोरं ओरडली, 'गुरुजी साऊनं ऊडी मारली. ' मास्तरांनी दोन ढांगात विहीर गाठली. अन् बुडबुड्याच्या अनुरोधन उडी मारली. नवऱ्याचा त्याग करून घरी राहिलेल्या मुलीला समाज नावं ठेवतोच; पण स्वःताची आई देखील ज्या दिवशी नावे ठेवेल. त्यावेळी त्या मुलीला दुसरा पर्याय काय असणार?

दिवस जात होते. सावित्रीचं मनं मास्तराच्यात गुंतत होत. एका रात्री तिनं मास्तरांची चौकशी केली म्हणून मास्तरांनी विचारलं, " सावित्री, एक विचारु? "

" विचारा "

" तू नांदायला का जात नाहीस? सगळीजण म्हणतात, तू नवरा सोडून राहिलीस- " सावित्रीनं मान खाली घातली.

गावात एक बोलवा पसरली, " ती साऊ आहे ना मैना काकुंची तिचा नवरा तिला न्यायला येणार आहे. आली बऱ्या बोलानं ठीक न्हाई तर ओढून नेणार आहे म्हणं. " सावित्रीचा नवरा घेऊन जायला येणार ही गोष्ट ठीक. ती त्याची पत्नी आहे तिच्यावर त्याचा हक्क आहे. त्यानं घेऊन जावं; पण सावित्री नाही आली तर तो तिला ओढून घेऊन जाणार आहे. याची मास्तरांना चिड आली.

" सावित्री, असं रडून तू किती रडणार? मन घट्ट कर. नवरा न्यायला येतोय त्याअर्थी तू जा. आई बाबांच्या घरी कुणाची कड लागलीया ? "

" मास्तर, मला इथं राहायचं नाही. मला कुठंही घेऊन चला. "

" सावित्री...."

" न्हाई मास्तर कुठंही मुलखावर...."

" तू काय म्हणतेयसं ते कळतं का तुला ? "

" कळतं म्हणूनच म्हणते. या पायचं अंतर मला देऊ नका. "

एवढं म्हणून तिनं पाय छातीशी लावले. मास्तरांच अंतःकरण द्रवल. सावित्रीसारख्या तरुणीवर असा प्रसंग आल म्हणून नव्हे, तर स्त्रीजात किती दुबळी आणि पराधीन असते यामुळ.

पुढं पाच दिवसांनी सावित्रीचा नवरा न्यायला आला. बरोबर पाच-सहा माणसं. सकाळी बैठक बसली. सगळ्यांचा सूर आता तिची समजूत करा आणि घेऊन जावा. " एवढ्या मिनत्या कशाला करता ? न्या जावा ओढून मेली तर मरु द्या ! " एकजण गरजला.^{१४}

सगळ्यांची मते मास्तरांनी ऐकून घेतली आणि म्हणाले, " घर हे सुखासाठी असतं. तुम्ही सावित्रीला जबरीनं न्हेली. ती येईल; पण सुख कुणालाच लाभणार नाही. तुम्ही सगळेजण तिचं मनं वळवा, तिनं नकारच दिला तर सोडपत्र करा; पण जबरीनं काहीही साधणार नाही.

शेवटी सावित्री नांदायला जाते.

मास्तरांच्या प्रेमात पडलेल्या नायिकेला समाजाचे रीतिरिवाज स्विकारावे लागतात. तिला आपल्या भावनांना मुरड घालावी लागते. ही स्त्री मनाची होणारी घुसमट, तिचा भावनिक कोंडमारा चारुता सागरांनी अत्यंत संवेदनशील जाणीवेने मांडला आहे.

स्त्रीचं सौभाग्य म्हणजे कपाळीचं कुंकू, बांगडया, जोडवी, गळयातील मंगळसूत्र याला ती जीवापाड जपते. नवऱ्याच्या प्रेमाची ती निशाणी आहे; परंतु याच नवऱ्यानं तिच्या गळयातील दागिना गहाण टाकला तर..... बायका काय समजायच ते समजतात. त्यांना कुणी दाखवून द्यावं लागत नाही.

'दोर' कथेतील पार्वती श्रीमंत घराण्यातील पण सासरी मात्र गरीबी. त्यामुळे नवऱ्याने तिच्या गळयातील दागिना गहाण टाकला. पंचमीचा सण तोंडावर आल्याने मुराळी पार्वतीला न्यायला येतो. परंतु ती जायला राजी नाही. पतीनं तिची समजूत काढली. तुटला म्हणून सांग जा. म्हंटलं. तरी ऐकना. म्हणते, 'जायचंच राहू दे.' आणि मेव्हणा तर घळीला येऊन बसलेला.

शेवटी पार्वतीचा नवरा गावातील पोष्ट मास्तरांकडे पैसे मागायला जातो. या पोष्ट मास्तरांच्या घरी एकदा पार्वतीने पत्र मागायला एक मुलगी पाठवलेली परंतु घरी पत्र नसल्याने ते देऊ शकत नाहीत. याचा बदला पार्वती आडावर पाणी नेण्यासाठी आल्यानंतर दोर न देऊन घेते. मास्तरांना एका स्त्री देखत पार्वतीने केलेल्या अपमानामुळे चिड येते. त्यांच्या मनात पार्वतीचा बदला घेण्याची भावना वाढते. सतत त्यांच्या मनात विचार घोळत राहतो; परंतु विशेष असा मोका येत नाही. त्या संधीची ते वाट पाहत राहतात. आता मात्र संधी चालून आलेली असते. पैसे देऊनच तिचा सूड घ्यावा हा विचार मास्तरांच्या मनात येऊन जातो पण मास्तर पैसे देतात आणि पार्वती पंचमीला जाते.

मास्तरांकडून पैसे घेऊन दागिना सोडवून आणल्याची बातमी पार्वतीला समजते. आता मात्र पार्वतीच्या मनात मास्तरांबद्दल प्रेमभावना बळावते. एक दिवस ती सर्वस्व अर्पण करायला

तेल्याच्या काकूच्या घरी कोणी नाही हे पाहून येते. मास्तरांच्या मनात बदल्याची भावना चाळवतात. पण पाय मात्र जागचे हलत नाहीत.

एकदा मास्तर परगावाहून अवेळीच परतात रात्रीचे नऊ वाजलेले असतात. पार्वतीला ही बातमी समजते ती मुलांकडून ताट पाठवून देते. पुढे चार-पाच दिवसांनी पार्वतीची मैत्रीण यमुनाची व मास्तरांची आडावर भेट होते. तेव्हा मास्तर म्हणतात, " काय यमुना! शेजारीण बरोबर आली नाही. आली असती म्हणजे मला दारे मिळायची पंचायत. " ती खाली मानं घालून म्हणाली,

" खरं हाय मास्तर सारं. पण दोर न देणारीनं वाढून घेतलेलं ताट पाठवून दिलं व स्वतः उपाशी झोपली हे काय थोडे झालं ! "

'दोर' कथेची नायिका अतिशय संवेदनशील, हळव्या मनाची, पैसा संपत्ती यासाठी परपुरुषांच्या प्रेमात पडणारी भावूक आहे.

'पेटलेला क्षण' कथेची नायिका माली आपला प्रियकर वामन बरोबर भर संसारातून निघून गेली. मागं तीन मुलं, दाल्ला यांचा तिनं त्याग केला.

भिवाला रात्री मुलानं सांगितलं, तुम्ही कामाला गेला आणि वामन आला. चुलीच्या भाकरी तिथचं टाकल्या आणि आई त्याच्या संग बोलत बसली.

वामनच घरी येणं मुलांना पसंत नसे. वामन आला की त्यांच्या कपाळाला आठया पडत. तोंड वेंगाडले जाई व ते आईला सोडून हालत नसत. मग वामनला बसा-उठायची अडचण होई. कमी जास्त बोलायची पंचाईत पडते. ही पोरं आता इथं नकोत. त्याच्या चेहऱ्यावरून स्पष्ट दिसे तेव्हा ती म्हणे,

'का इथचं मरताय? जावा थोडे बाहेर. उलथा जावा सारखं घरात आईचं पेकाट धरून बसतायसा ! आई कुठं उलथतेय का, की काय, कुणास ठाऊक ? '

एकदा स्त्रीचं संसारातून मनं उडाल की तिला काहीच नको असते. अगदी स्वतःची मुलं सुद्धा. प्रेमासाठी, परपुरुषासाठी स्त्री कोणत्या थराला जाऊ शकते याचे चित्रण मालीच्या उद्गारातून चारुता सागरांनी प्रभाविपणे मांडले आहे.

पण ती पोरं बाहेर जात नसत. तिथच कुठतरी आडोशाला बसत व तिसरे प्रहरी कामावरून बाप आला की, त्याला सगळ कथन करत.

' पुन्हा आणखी वामन आला होता वाटतं? '

तिनं त्याचं उत्तर दिलं नाही. सुपात दाणं घेऊन निवडत बसली. अंगणातल्या तुकाला म्हणाली.

' आण जा एवढं भरडून. क्षयाला काय एवढाचं उद्योग आहे? कोण आलतं, कोण नाही. मी बसलेय राखत. '

एकदा शेतात कामाला गेल्यानंतर खांदता खांदता पायाला कुदळ लागली. रक्त भळभळू लागलं. भिवा घरी परतला. पोरं धावत येऊन विचारू लागली. त्यावेळी मालू आणि वामन आत होती. दार पुढं ढकलेलं होत असा अकस्मात आलेला भिवा निदान दार तरी बंद असायला हवं होतं. काय करावं, तिला सुचेना. वामनला कुठं दडवावं म्हंटल, तरी आत तसा आडोसा नव्हता. दार उघडलं की सगळाच उजेड आत येतो. भिवा आत आला तोवर वामन उठला आणि म्हणाला,

" भिवा काय लागलं रं पायाला? रक्तानं तर सगळा पाय भिजलाय ! "

वामननं त्याला खाली बसवलं आणि ' फडतऱ्या डॉक्टरला घेऊन येतो ', म्हणून बाहेर पडला.

' डोळं गेलं होत काय? पाय फोडून घेतल. बसा आता डोक्याला हात लावून. बायको धडधाकट! पडतीया सगळ्या जगाच्या पाया ! वर्ष झालं, वामनरावांचे पैसे द्यायचे पडलेत. रोज मागाय येतो. आताही आला होता. '

तरणी ताठी बायको म्हणून भिवानं कामाला पाठवलं नाही आणि घरात बसून तिनं हा थेर मांडला. वामन आला. वामनबरोबर झुळझुळीत पातळ आली. दोन मन्यांच गळाभरून डोरलं झालं. हाताची बोट नाजूक होऊ लागली. पाय गोरपान दिसू लागलं. हे तो जळत्या डोळ्यानं बघत होता. पण बोलायची सोय नव्हती. लगेच आकाशपाताळ एक करायची.

" माझ्या आईकडून आणलं. माझ्या भावानं दिलं. घालायची कुवत नाही. आणि दुसऱ्यानं दिलेलं तेही बघवत नाही. नुसती पोटतिडीक. दुंगण झाकायला तरी मिळायचं हुतं. "

पती मिळवता नसला. हौस पुरवणारा नसला की स्त्रिया सुखाचा शोध घेतात. हवा तो मार्ग स्विकारतात. नवऱ्याला मुठीत ठेवतात. याचे चित्रण चरुता सागरांनी मालीच्या वरील उद्गारातून प्रकटपणे मांडले आहे.

आपली अब्रू हातान झाकत भिवा इथवर आला. पण जेव्हा अगदीच सोसवेना, तेव्हा तो तिच्यावर चांगला उखडला,

" यापुढं वामन या माझ्या घरात दिसता कामा नये, आणि दिसलाच, तर एक तर तुला बाहेर जावं लागेल. नाहीतर मला. "

' राहा. तूच राहा, मीच जाते. तुला जड झालीया. पोसायचं होत नाही. माझ्यावर असलं किटाळ घेतोस ! ' पित पोर खाली दणकलं आणि पाय आपटत बाहेर पडली. रखमा काकूनं धरुन आणलं,

' बाई, तसं नव्हं, नवरा आहे आपला बोलायचाच ! '

' असलं! काळजाला घेरं पडणारं.... बोलायचं, ते बोलायचं; नाही तेही बोलायचं. '

काकूनं समजूत काढली. पण त्याचबरोबर चूल पण दोन दिवस थंड पडली. अन् थानतूट न झालेलं मुलाचासुद्धा विचार न करता एके रात्री वामन बरोबर निघून गेली.

समारोप -

चारुता सागरांच्या अफाट आणि अमर्याद हिंडण्यामुळं त्यांना अनेक स्त्रिया भेटल्या. त्यांची सुख दुःखे त्यांना जवळून पाहता आली. त्यामुळे त्यांनी पाहिलेले स्त्री विश्व अधिक वास्तव आहे. जोगतीनी, सासुरवाशीनी, विधवा, अत्याचाराला बळी पडलेल्या, परित्यक्ता, ध्येयवेड्या त्यागी, पतीशी एकनिष्ठ राहणाऱ्या, दारिद्र्य आणि भटक्या जीवनाशी संघर्ष करणाऱ्या, फासे पारधी, डोंबारी, गारुडी, नंदीवाले, कुणबी इ. समाजातील अनेक स्त्री नायिका जवळून पाहिल्या त्यांची दुःखे काळजाचा ठाव घेणारी होती. प्रखर होती म्हणूनच ती कागदावर उमटली. याबाबत म.द.हातकंणगलेकर म्हणतात,

" या जीवनाची इतक्या जाणीवेने व जिक्काळ्याने मराठी वाचकांना कोणी ओळख करु दिली नव्हती. विशेष म्हणजे हे चित्रण कोणत्याही बांधिलकीतून निर्माण झालेले नाही. अशा बांधिलकी पलिकडे पोचणारी, सोशीक, अनुकंपेने भरलेली, कलात्मक, क्षमाशील दृष्टी या चित्रणात आहे. दलितांबद्दलचे असूनही हे दलित साहित्य नव्हे. अभिजात साहित्य गुणांशी नाते सांगणारे हे साहित्य आहे. " ^{१५}

सर्व सामान्य स्त्रियांपेक्षा मुलखावेगळ्या जीवन जगणाऱ्या, प्रसंगी प्राणार्पण करणाऱ्या, सोशीक परंतु बंड न करणाऱ्या नायिका चारुता सागरांनी साकारल्या. त्यांचे जगणं त्यांना करावा लागणारा संघर्ष जीवनावर त्यांची असणारी असिम श्रद्धा, स्त्रीचं स्त्रीपण जपण्यासाठी त्यांनी घेतलेले कष्ट व आपले स्वयंभूषण जगण्यासाठी त्यांची असणारी धडपड याबाबत गो.मा.पवार म्हणतात, ' चारुता सागर हे केवळ समाज दर्शन घडविणारे अभ्यासक नाहीत. ते अव्वल दर्जाचे कथालेखक आहेत. यावर्गातील माणसे आणि त्यांचे विदारक जीवन याचे प्रत्ययकारी चित्रण करण्याचे साक्षात प्रसंग उभे करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या लेखणीत आहे. डॅबान्याचा तारेवर चालणारा खेळ असो की पुंगी वाजवून साप पकडणारा गारुडी असो, भुकेच्या पोटी आईची घामट पाठ चाटणारे मुल असो की बाईला पळवून नेणारा प्रेमवेडा आप्पाना असो, चारुता सागर अशा व्यक्ती भावनिक गुंतागंतीसह प्रसंगाचे प्रत्ययकारी शब्दांकन करतात. जीवनातील नाट्य हेरुन त्याला कथारूप देतात. या कथा लिहून चारुता सागर यांनी मराठी कथेला एक नवे परिमाण दिले आहे. ' १६

चारुता सागरांच्या कथांचा अभ्यास करताना एक जाणवते ते म्हणजे त्यांची कथा ही एका स्त्रीची नसून ती संपूर्ण स्त्री विश्वाची आहे. ग्रामीण स्त्री, नागर स्त्री, भटके जीवन जगणारी, दलित स्त्री या सीमारेषा पुसून टाकणारी आहे. आपल्या कथेतून ते स्त्री जीवनातील अनेक समस्यांना वाचा फोडतात. तिचा व्यथा बोलकी करतात. स्त्रीच्या अंतर्मनात प्रवेश करून तिचे अंतरंग खुले करतात.

या स्त्रियांच्या जीवनातील चारुता सागरांनी मांडलेल्या समस्या व त्यावरती सुचविलेले उपाय कोणते ते पुढील प्रकरणात पाहू.

प्रकरण ३

संदर्भ

- १) चारुता सागर : 'दर्शन', नागीण, मॅजेस्टिक प्रकाशन, तृतीय आवृत्ती, १९९१, पृष्ठ १२४,१२५.
- २) हातकणंगलेकर म. द. : 'मराठी कथा : रूप आणि परिसर', सुपर्ण प्रकाशन, मुंबई, प्रथमावृत्ती, १९९६ पृष्ठ १०९
- ३) तत्रैव : तत्रैव, पृष्ठ १०८.
- ४) चारुता सागर : 'किंकाळी', नदीपार, रोही प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, १९७६, पृष्ठ १२२
- ५) चारुता सागर : 'बाबा मला क्षमा करा,' मामाचा वाडा मॅजेस्टिक प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, १९८६ पृष्ठ ७४
- ६) तत्रैव : तत्रैव पृष्ठ ७८
- ७) चारुता सागर : 'ओटी', मामाचा वाडा, मॅजेस्टिक प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, १९८६, पृष्ठ २४.
- ८) चारुता सागर : 'ढोलगं', नागीण मॅजेस्टिक प्रकाशन, तृतीयावृत्ती, १९९१, पृष्ठ ५३
- ९) चारुता सागर : 'पुंगी', नागीण, मॅजेस्टिक प्रकाशन, तृतीयावृत्ती, १९९१, पृष्ठ १०१
- १०) चारुता सागर : 'वाट', नागीण, मॅजेस्टिक प्रकाशन, तृतीयावृत्ती, १९९१, पृष्ठ १२०
- ११) हातकणंगलेकर म. द. : 'मराठी कथा : रूप आणि परिसर' सुपर्ण प्रकाशन, मुंबई, प्रथमावृत्ती, १९९६, पृष्ठ १११
- १२) चारुता सागर : 'वाटमारी', नदीपार, रोही प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, १९७६, पृष्ठ ७५
- १३) चारुता सागर : 'सावित्री', नदीपार, रोही प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, १९७६, पृष्ठ ९२
- १४) तत्रैव : तत्रैव, पृष्ठ ९३
- १५) हातकणंगलेकर म.द. : 'मराठी कथा : रूप आणि परिसर' सुपर्ण प्रकाशन, मुंबई, प्रथमावृत्ती, १९९६, पृष्ठ १११, ११२
- १६) पवार गो. मा. : 'चारुता सागरांची कथा', बंद दरवाजा, दिवाळी अंक, आक्टों. १९८६, पृष्ठ ४८.